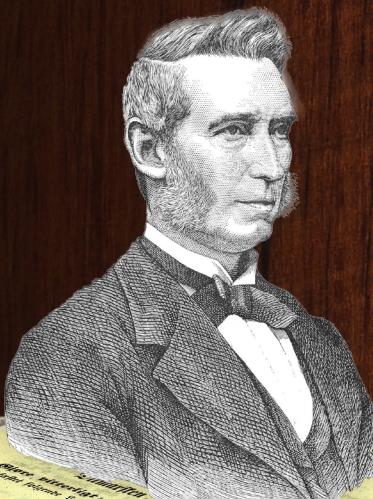

F R Ø D I

1 / 2015

20. ÅRG.

KR. 48,-

Meslingar í 1846 gjørdu **PANUM** heimskendan

TEMA

Umrøða av aldagomlum skjølum

Danske og færøske Samtaler,
til Brug
for begge Nationer;

med en kort Fremstilling af den færøske Udtale
Tørftielligheder fra den danske.

478 Om Kronstiens Stift og Bispedom.

teret, da han havde ordineret nogle Kandidater til Prester ud
selsmænd. År 1672.
8. Dr. Knud Pontoppidan, født Sogneprest i Klippe, derefter
Bisped. Døde År 1678.
9. Dr. Kristoffer Schletter, født Professor Theologus i Køben-
havn, døde først til Bisped. Døde År 1678.

10. Dr. Peter Arøg, født Propstius Commun. Reg. År
1679. Mester i Klippe; År 1681. Prester ved Sønder og
Nordre; døde først i Klippe; År 1688. Fader til Bisped i Kron-
stien. Døde År 1731. i Alters 77 År.

11. Dr. Peter Søagerup, født År 1681, var først Sogneprest i
Dronninglund; døde først År 1715. Sogneprest i Kullundborg,
tilført Domkirken i Kronstien; og År 1731. Bisped sammelejdes.

Døde År 1742.

12. Dr. Ludvig Harboe, født År 1709, var Sogneprest i Kas-
tellet Frederiksberg; År 1724. sindt som General-Militæret
til Island. År 1743. Bisped i Kronstien. År 1748. obi-
fungerende og overredende Bisped i Stettland.

13. Dr. Scherfels Niemannsdorff, født Sogneprest i København, dø-
der først Bisped i Kronstien År 1749, men blev derefter valgt
til Bisped i Agersøs Stift År 1758.

14. Dr. Jørgen Ernst Gummerus, født År 1718, var Prospec-
tor Theolog. Pastor, og Sogneprest ved Helsingør, derefter
Propstius Commun. Reg. År 1758. Fader til Bisped
i Kronstien. Døde År 1773. i København, på sin Visse-
tats-Restje den 29. September.

15. Dr. Marcus Frederik Baum, var først Kapellan til Domki-
ren i Kronstien, siden Søfars og Domprost og Sogneprest
til samme Kirke. Derefter Bisped i Sjællert År 1773.

De

Sandfærdig og tydelig
Beskrivelse
om
E. MADSEN
LÆGE

f55.6
EXCERPT.

E. MADSEN
LÆGE

en færøske Gruppe i Industriforeningen. Jan. 1900.
denne Udstilling har et saa ejendommelig nationalt Præg, at
vække Interesse i Udlændet.
(Danmarks)

af de 3 Uger, Udstillingen holdtes såben til 31. Januar,

og sterk Tilstromming af Besøgende, hvis Antal alt ialt

var 200000.

Denne Udstilling var en stor succes.

</

Frøði hesaferð!

Fróðskaparsetur Føroya verður 50 ár 20. mai í ár. Henda dag vil Fróðskaparfelagið fegin marka við eini útgávu, har vit í samstarvi við Føroya Landsbókasavn taka fram í ljós vísindaligar greinar, sum higartil ikki hava verið algongdar fyri almenningin. Talgildingin hevur latið upp fyri hesum mæguleika. Tær greinar, sum eru umrøddar í hesi útgávu av Frøði, liggja á serstakari heimasíða, sum Føroya Landsbókasavn hevur stovnað sum eina marking av føðingardegi Fróðskaparsetursins.

Vísindi og fróðskapur eru hornasteinar í einum framkomnum og upplýstum samfelag. Vísindaligar greinar um føroysk viðurskifti eru kendar frá tíðliga í 1600-talinum, tá ið upplýsingartiðin enn var í síni komu. Hesin áhugi og kunnleiki fyri føroyskum náttúruviðurskiftum, vakstrarviðurskiftum, fuglalívi, lívfrøði, heilsufrøði, málfrøði, staðfrøði og veðurfrøði eru umrøðuevni í teimum vísindaligu greinum, sum verða umrøddar í hesi útgávu.

Hans Andrias Sølvará skrivar um stovnsetting Fróðskaparsetursins, danski lívfrøðingurin Ole Secher Tendal umrøðir fyrstu stóru kanningina, sum varð gjørd av ryggleysum sjódjórum undir Føroyum í 1899. Danski læknin Emil Madsen, sum var

embætislækni í Føroyum í 1872, skrivaði grein, m.a. um veðurviðurskifti og hvørja ávirkan veðrið hevdi á fólkahelsuna. Hesa grein kunnar Hanus Kjølbro um úr einum veðurfrøðiligum sjónarhorni. Alexandur Weihe skrivaði í 1846, sama ár sum Hammershaimb kom fram við síni stavseting, nøkur dømi um føroyskar samrøður við donskum síðuteksti. Hesa grein kunnar Zakaris Svabo Hansen um úr einum málsguligum sjónarhorni. Leivur Janus Hansen viðger ymsar greinar um forna fuglafrøði, har tær fyrstu stava frá tíðliga í 1600-talinum. Greinin, sum liggur á heimasíðuni hjá Føroya Landsbókasavn, er tað, sum Svabo sigur frá um fuglar, men Leivur Janus leitar longur aftur í tið og lýsir, hvat eldri vísindafolk hava sagt um fuglar í og kring Føroyar. Úr einum mentalitetssjónarhorni lýsir Vár í Ólavstovu bókling eftir Hanus Jákupsson Debes, sum viðger korn- og akurdyrkning í Føroyum, eitt upplýsingarrit, sum er í góðum samsvari við sína tið og sum hevdi til endamáls at menna føroyska búskapin.

P.L. Panum og A.H. Manicus vórðu í 1846 sendir til Føroya í sambandi við herviliga meslingafarsótt, sum gekk í Føroyum. Greinin „Jagtageler, anstillede under Mæslinge-Epidemien paa Færøerne

i Aaret 1846“ varð prentað í ritinum Bibliothek for Læger í januar-apríl 1847. Greinin er merkisverð á tveimur økjum: Í fyrsta lagi gjørdist Panum heimskendur fyrir sínar læknaligu eygleiðingar í Føroyum og í øðrum lagi gjørdist greinin slóðbróandi fyri bæði meslingafarsóttir og aðrar umfarrssjúkur. Pál Weihe viðger greinina úr einum læknafrøðiligum sjónarhorni og Helgi Jacobsen viðger greinina úr einum søguligum sjónarhorni. Greinin elvdi til mikið stríð millum føroyskar studentar í Danmark, tí teir mettu, at Panum var alt ov atfinningarsamur um lívshátt føroyinga, føroyska matmentan og reinföri.

Henda útgáva av Frøði rúmar sostatt einum fjølbroyttum úrvali av vísindaligum greinum, men kortini bara einum úrvali av tí, sum við talgildingini er vorðið atgeingiligt og sum lættir munandi um atgongdina til vísindaligt tilfar. Vit kunnu fegnast um, at vit á 50 ára degi Fróðskaparsetursins við framtíðartøknini kunnu gera vísindaligt tilfar í fortíðini algongdari.

Vit vilja ynskja Fróðskaparsetri Føroya og okkum øllum til lukku við fimmtí ára deignum við bestu ynskjum um blíðan byr í ókomnum tíðum.

FRØÐI 1 / 2015

NORDURLENDTSK UMHVØRVISMERKI
Svanamerktur prentlutor 541 705

FØROYA FRÓÐSKAPARFELAG
GEVUR FRØÐI ÚT
© Føroya Fróðskaparfelag og høvundarnir.
Frøði er fólksgilt vísindablað, sum kemur út tvær ferðir árlíga.

Upplag 1.300
ISSN 1395-0045

Loyvt er at endurgeva út Frøði, um
víst verður til heimildina.
Verða heilar greinir endurgivnar,
má avtala gerast.

AVGREIDLÍA
Jarðfeingi, Brekkutún 1
Postsmoga 3059
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur: frodi@jf.fo

RITSTUÐLAR
Fróðskaparsetur Føroya
Søvn Landsins
Havstovan
Heilsufrøðiliga Starvsstovan
Jarðfeingi
Umhvørvisstovan

NÝGGIR HALDARAR
kunnu tekna seg hjá avgreiðsluni.

ELDRI ÚTGÁVUR AV FRØÐI
fáast við at venda sær
til avgreiðsluna.

GREINIR TIL BLAÐIÐ
Fólksligar, vísindaligar greinir kunnu
sendast ritstjórnini. Skrivilig høvundaleið
beining fast frá avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI
Er áhugi fyri at lýsa í blaðnum, setið
tykkum tá í samband við avgreiðsluna,
telefon 357000
fax 357001
teldupostur: frodi@jf.fo

LÝSINGARPRÍSUR
Heil síða: kr. 5.000,-
Hálv síða: kr. 3.000,-

RITUMBOÐSRÁÐIÐ
Erling Isholm, Fróðskaparsetur Føroya
Erla Olsen, Fróðskaparsetur Føroya
Anna Maria Fossa, Søvn Landsins
Sámal Tróndur Johansen, Søvn Landsins
Bjørg Mikkelsen, Heilsufrøðiliga
Starvsstovan
Maria Dam, Umhvørvisstovan
Lis Mortensen, Jarðfeingi
Eilif Gaard, Havstovan

GRAFIK FRAMLEIÐSLA
OG PRENT: Føroyaprent

SAMSKIPARI
Helgi Jacobsen

RITSTJÓRN
Vár í Ólavstovu abyrgð
Maria Dam
Leivur Janus Hansen
Jóhannis Danielsen
Lise Helen Oftad

FRÓÐSKAPARFELAG FØROYA
Heimasíða: www.frodkaparfelag.fo
Limajald: 300 krónur um árið, at gjalda á
konto í Eik Banka 9181-495.1710
SWIFT code: EIKBFOTF,
Iban-no: F056 9181 0004 9517 19
Minnist til at viðmerkja navn.

4

<p>Fjerde Samtale.</p> <p>Der er Drefjød, som er fortræffeligt og meget mort. Det glæder mig, at det er efter Deres Smag; spuis da deraf. De seer, jeg sparer ikke paa det.</p> <p>Behager De sterkt Öl? vi have noget her.</p> <p>Nei, jeg foretrækker Deres tynde Öl; jeg ved det er meget godt.</p>	<p>Fjóra samtala.</p> <p>Här er nejtköt, sum er vidgita og egvilia mojrt. Tä glejir me, äthatta er ettur smäki tiara; eti äv ty. Tijin syggja, E späri ikki på tä. Fedlur tijin sterkt öl? vit häva näka her. Naj, E täki fírr tiara tunna öl; E vajt tä er miki gott. E hävi tä äru at drekka</p>
---	---

32

8

Innihilad

-
<p>4 FRÓÐSKAPARSETUR FØROYA 50 ÁR
Hans Andrias Sølvará</p> <p>8 MESLINGASKRÁSETING Í FØROYUM GJØRDI PANUM HEIMSKENDAN
Pál Weihe</p> <p>12 P.L. PANUM – VIRDUR, MEN EISINI MISSKILTUR
Helgi Jacobsen</p> <p>16 EITT UPPLÝSINGARKRIV FRÁ 1763 UM KORN- OG AKURDÝRKING
Vár í Ólavstovu</p> | <p>22 ALDARGOMUL FUGLAFRØÐI Í FØROYUM
Leivur Janus Hansen</p> <p>29 FYRSTA STÓRKANNING AV RYGGLEYSUM SJÓDJÓRUM UNDIR FØROYUM
Ole Secher Tendal</p> <p>34 LÆKNI OG BÝRÁÐSLIMUR SKRÁSETTI VEÐURLAGIÐ
Hanus P. N. Kjølbro</p> <p>36 DANSKAR OG FÖRISKAR SAMTÄLIR, TIL BRÚK FIRI BÅAR NATIÓNINAR
Zakaris Svabo Hansen</p> |
|---|---|

Fróðskaparsetur Føroya

50 ár

Fróðskaparsetur Føroya er fyrst og fremst ein stovnur, sum skal fremja vísindaliga granskning og gevur vísindaliga grundaða hægri undirvísing, men stovnurin hevur í tey 50 árin, ið hann hevur verið til, eisini verið knýttur at størri hugmyndafrøðiligum málum og samfelagsligum avbjóðingum

Føroya Fróðskaparfelag leggur grundstøðið

Hans Andrias Sølvará

hansas@setur.fo

Lektari í sögu

Fróðskaparsetur Føroya

Fróðskaparsetur Føroya (Academia Færoensis) varð sett á stovn við lögtingslög frá 6. mai 1965. Í lögini stóð, at Fróðskaparsetrið skuldi vera sjálvsognarstovnur, stjórnaður av landsbókavørðinum og rektaranum fyri Føroya Studentaskúla umframta av trimum umboðum, sum Føroya Fróðskaparfelag valdi. Endamálið hjá Fróðskaparsetrinum var sambært lögini at fremja vísindaligt rannsóknarstarv og at geva hægri undirvísing. Tað var eisini staðfest, at undirvísarar høvdu skyldu til at fremja bæði.

Grundstøðið undir Fróðskaparsetrinum var Føroya Fróðskaparfelag, sum varð stovnað í 1952 við trimum endamálum: at seta á stovn eitt fóroyskt

forum fyrí akademiskt kjak; at geva út vísindaligt tíðarrit á fóroyskum; og at leggja grundstøðið undir ein hægri lærustovn í Føroyum. Tað fyrsta Fróðskaparritið, sum framvegis er vísindaliga tíðarritið hjá Fróðskaparfelagnum, kom longu í 1952. Í 1962-63 skipaði Fróðskaparfelagið fyrí undirvísing fyrí lærarum í náttúrusöguligum lærugreinum á Føroya Náttúrugripasavni, og í 1964 varð skeið í fóroyskum máli og bókmentum á Málstovni Fróðskaparfelagsins. Á fyrra skeiðinum luttóku 5 næmingar og á tí seinna 8, umframt skiftandi tal av útlendskum næmingum. Í 1965 hevði Fróðskaparfelagið lagt tað grundstøðið, sum skuldi leggjast.

Harumframt átti Fróðskaparfelagið eitt stórt og fjölbroytt bókasavn, eini 20.000 bind, sum felagið hevði fngið í býti við Fróðskaparrit og „Supplementa“ frá 100 lerdum stovnum um allan heim.

Fróðskaparsetur Føroya

Tá Fróðskaparsetrið varð sett á stovn í 1965 gjordust ognirnar hjá Føroya Fróðskaparfelag ogn hjá Fróðskaparsetrinum, meðan Føroya Landsstýri skuldi bera raksturin av stovninum. Fróðskaparfelagið skuldi fáa til vega figging og byggja hølir á Debesatrøð, og ætlanin var, at Fróðskaparsetrið skuldi bera víðari og menna tað granskingar- og undirvísingarvirksemið, sum Fróðskaparfelagið hevði lagt lunnarnar undir. Í fyrsta umfari var eitt ví sindastarvsfólk sett í fast starv á Fróðskaparsetrinum og ein skrivstovuleiðari. Christian Matras, professari, varð á fyrsta Seturssráðsfundi 24. mai 1965 settur á Føroyamálsdeildini frá 1. september 1965, og Maud Heinesen varð sett sum setursskrivari. Í fyrstuni varð hildið til á loftinum í Bátahøllini, men í 1967 varð flutt inn í nýggju hølini á Debesatrøð.

Hóast lögtingslógin einans legði upp til, at Fróðskaparsetrið skuldu fremja gransking og geva hægri undirvísing, so sæst av viðmerkingunum til lógaruppskotið, at longu í 1965 varð hugsað um annað enn tað reint ví sindaliga. Minnilutin, Jóhan Poulsen, umboð Sambandsfloksins í nevndini, helt, at málid varð ov illa fyrireikað, tí „tað, sum her er talan um, er at seta á stovn 2 fakultetir ella lærustólar í ávikavist føroyskum – norrønum – málí, og í søgu, tvær sera týdningarmiklar, ja, grundleggjandi lærugreinir, tá hugsað verður um at tryggja og varðveita okkara eginleikar sum serstaka tjóð framvegis“.

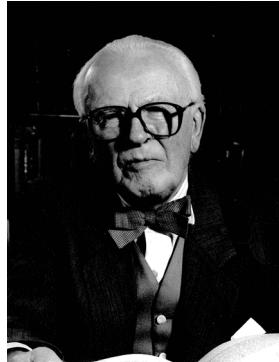
Jóhan Poulsen helt, at Landsstýrið kundi ikki fara undir eina so týðandi uppgávu, utan frammanundan at hava tryggjað sær, at Løgtingið figgjaði alt – eisini byggingina. Mælt varð til, at málid varð betur lýst og búskaparlíga kjølfest, áðrenn Fróðskaparsetur Føroya varð sett á stovn.

Hóast tann nýggi stovnurin í minnilutatilmælinum tykist vera mettur at kunna fáa stóran týdning fyri føroysku tjóðina, so hómast ein konservativur hugburður til ætlanina at seta á stovn Fróðskaparsetur Føroya og ein konservativ tjóðskaparlig hugmyndafrøði til sjálvar høvuðsuppgávurnar hjá stovninum.

Fróðskaparsetrið mennist til universitet

Lógin um Fróðskaparsetur Føroya varð tó samtykt við stórum meiriluta. Minnilutauppskotið fekk bert 7 atkvøður, meðan uppskot landsstýrisins, Tjóðveldisflokkurin, Fólkaflokkurin og Sjálvtýrisflokkurin, varð samtykt við 22 atkvøðum. Hildið varð fram við ársskeiðunum hjá Fróðskaparfelagnum, og í 1972 varð farið undir ta fyrstu tvey ára støðisútbúgvininga á Fróðskaparsetrinum. Ætlanin var, at hendar tvey ára støðisútbúgviningin, sum tók støði í útbúgviningini á Roskilde Universitetscenter, skuldi galda fyrir allar útbúgviningar á Fróðskaparsetrinum, men m.a. av fíggjarligum grundum varð bert farið undir støðisútbúgving í náttúruvísindum. Á sumri 1974 fingu tey fyrstu lesandi prógv frá Setrinum.

Á Føroyamálsdeildini varð farið undir at undirvísa á Ársnámi í norðurlendskum, serliga føroyskum málí og bokmentum. Tey fyrstu fingu prógv í 1975. Í 1976 varð farið undir tvey ára exam.art. lestur, og síðan hava lesandi tikið prógv annað hvort ár. Seinastu árini hevur á hvørjum ári verið tikið upp

Frá stovnsetan og nýgvu árini fram var Hanus Debes Joensen, fyrrverandi landslækni, partur av Fróðskaparsetrinum og við til at mynda bæði leiklut og menning stovnsins fram á leið. Á 100 ára føðingardegi Hanusar, 27. november 2013, fagnaði Fróðskaparfelagið honum á hátfíarløtu.

Sverri Dahl, Jóannes Rasmussen og Jóhannes av Skarði høvdu allir í nýgv ár tætt tilknýti til Fróðskaparsetur Føroya.

til bachelor lestur. Síðan 1987, tá ið Fróðskaparsetur Føroya (Academia Færoensis) fekk universitetsheitið (Universitatis Færoensis), hevur borið til at lesa høvuðsnám í føroyskum á Føroyamálsdeildini.

Í 1986 var Søguvísindadeildin sett á stovn, og í 1987, sama ár sum Fróðskaparsetrið gjørðist til eitt universitet, voru tey fyrstu lesandi tikan upp á deildina. Í 1990 fingu tey fyrstu trý ára bachelor prógv og í 1992 kom tað fyrsta kandidatprógvíð. Í 1989 var ein Samfélagsvíśindalig deild sett á stovn, sum í 1992 varð løgd saman við Søguvísindadeildini undir navninum Søgu- og samfélagsdeildin. Síðan eru løgfroðingar, búskaparfroðingar og gudfrøðingur komnir afturat og fleiri útbúgingar eru í umbúna.

Starvið sum gudfrøðingur kann síggjast sum eitt framhald av Gudfrøðideildini, sum Setursráðið í 1978 avgjørði at seta á stovn. Eftir at hava virkað sum sjálvtøðug deild við deildarleiðara í nøkur ár

vórðu gudfrøði og søguvíindi í 1986 løgd saman í eina deild við navninum Søguvísindadeildin. Tá gudfrøðingur varð settur í 2014, hevði eingin gudfrøðingur verið í starvi síðan seinast í 1980-árunum.

Tað nýggja Fróðskaparsetrið og føroyska samfelagið

Í 2008 kom ein nýggj lög fyrir Fróðskaparsetrið, sum hevði við sær, at Føroya Læraraskúli og Sjúkrarøktarfrøðiskúlin voru lagdir saman við Fróðskaparsetrið, ið nú er skipað við fimm deildum (Føroyamálsdeildin, Náttúruvíśindadeildin, Søgu- og Samfélagsdeildin, Námsvíśindadeildin og Sjúkrarøktarfroðideildin) undir tveimum megindeildum (Megindeildin fyrir Náttúru- og Heilsuvíindi og Megindeildin fyrir Hug-, Samfélags- og Námsvíindi). Leiðslan heldur til á Setursskrivstovuni.

Meðan 13 lesandi høvdu tikið ársskeið í 1965,

Myndir frá prógvhandanini á Fróðskaparsetri Føroya í 2014

tá fyrsta vísindastarvsfólkíð og setursskrivarin vórðu sett á Fróðskaparsetrinum, so eru nú umleið 115 ársverk og umleið 700 lesandi. Tað ber til at sökja inn á 10 ymiskar bachelorútbúgvingar, tó ikki allar á hvørjum ári. Í 2015 verða 8 masterútbúgvingar á Fróðskaparsetrinum – harav byrja 4 nýggjar í 2015. Komandi ár verða eftir ætlan eisini nýggjar bachelorútbúgvingar at velja ímillum. Rakstrarútreiðslur Løgingsins til Fróðskaparsetrið vóru í 1965 settar til kr. 100.000. Í 2015 vóru kr. 74 milliónir játtáðar til Fróðskaparsetrið á løgtingsfíggjarlögini.

Nógv er broytt síðan 1965, men Fróðskaparsetrið er framvegis fyrst og fremst ein stovnur, sum fremur gransking og gevur hægri útbúgving. Tann samfelagsligi týdningurin er kortini nógv storri í dag, tá ið tær samfelagsligu avbjóðingarnar eru óðrvísi og storri enn í 1965. Tað er helst meira avgerandi í dag, at Fróðskaparsetrið fremur samfelagsliga viðkomandi gransking og setur saman samfelagsliga viðkomandi útbúgvingar.

Hóast Fróðskaparsetrið í altjóða hópi er og altið fer at vera lítið, so hevur Fróðskaparsetrið tann fyrimun fram um öll onnur universitet í heiminum, at tað er bert í Føroyum, at tað verður framd gransking og mentar útbúgvingar, sum eru serliga rættaðar móti teimum samfelagsligu avbjóðingum, ið tað føroyska samfelagið hevur fyrir framan. Hetta eigur og verður sjálvandi eisini gjort í samstarvi við útlendskar granskingarstovnar, sum fáast við líknandi avbjóðingar hjá smásamfelögum. Granskingin og útbúgvingarnar á Fróðskaparsetrinum skulu sjálvandi lúka altjóða krøv, tá tað snýr seg um ástøði og háttalög, men tað

er einamest í Føroyum, at føroysk viðurskifti, soga, samfelag, lög, búskapur, mentan, mál og náttúra verða granskað. Hetta er eitt tilfeingi, sum Fróðskaparsetrið kann og óivað eigur at gagnnýta í kappingini um teir dugnaligastu granskarnar og tey dugnaligastu lesandi – bæði heima í Føroyum og á altjóða marknaðinum.

Akademiska kjakið, sum varð eitt aðalmál hjá Fróðskaparfelagnum, er felt inn í seturslágina, har tað er skylda stovnsins at breiða út kunnleika og eggja til kjak um vísindalig háttalög, ástøði og úrslit.

Fróðskaparsetur Føroya hevur síðan stovnanina í 1965 verið sett í samband við ymiskar breiðar hugmyndafrøðiligar uppgávur. Longu í 1965 varð nevnt, at ein uppgáva var at verja tann føroyska mentanararvin. Síðan er uppgávan sett í samband við eina meira framlítandi tjóðarbygging. Onnur halda, at Fróðskaparsetrið eigur at gera meira við vinnulívsmenning. Og tey seinastu árini hevur Fróðskaparsetrið verið sett í samband við stóru avbjóðingina hjá útjaðarasamfelögum við fráflyting.

Tær mennandi uppgávurnar standa helst frammarlagari í dag enn tær varðveitandi, men tað er avgerandi, at hesir stóru spurningarnir verða settir í røttum hópi. Tað eigur ikki at verða uppgávan hjá Fróðskaparsetrinum at tæna ávísum samfelagsligum áhugamálum, men megnar tað at fremja dygdargóða og viðkomandi gransking á altjóða stigi og at menna nógvar fjölbroyttar, viðkomandi og dygdargóðar útbúgvingar, so fer Fróðskaparsetrið óbeinleiðis at vera ein avgerandi partur av loysnini uppá nógvar av teimum stóru samfelagsligu avbjóðingunum, sum føroyska samfelagið hevur.

BÓKMENTIR

Hovgaard, Gestur, Jákupsstovu, Beinta í og Sølvará, Hans Andrias (ritstj.):

Vestnorden. Nye roller i det internationale samfund. Fróðskapur, Tórshavn 2014

Joensen, Jóan Pauli:

Um ikki at flyta fótin fyrr enn hin stendur tryggur.

Ein stutt lýsing av Føroya Fróðskaparfelag og Fróðskaparsetri Føroya. í

Fróðskaparrit 31. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn 1983

Joensen, Jóan Pauli:

Fróðskaparsetur Føroya 1965-90.

Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn 1990
Løgtingstiðindi. Føroya Løgting, Tórshavn 1964

Marnersdóttir, Malan:

Fróðskaparsetur Føroya, Færernes Universitet og dets rolle i samfundet. Fra nationsopbyggende til erhvervsudviklende. í Universitet í Útnorði.

Framløgur á verkstovu á Fróðskaparsetri Føroya 2001. Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn 2003

Meslinga-skráseting

í Føroyum gjørði Panum heimskendan

Um greinina „lagtagelser, anstillede under Mæslinge-Epidemien paa Færøerne i Aaret 1846“ eftir P.L. Panum

Í drágvu greinini „Iagttigelser, anstillede under Mæslinge-Epidemien paa Færøerne i Aaret 1846“, ið er 70 bls. til longdar, greiðir Panum ikki bert frá meslingaepidemiini í Føroyum, men sigur eisini ein hóp um heilsustøðuna hjá froyingum sum heild og um lívsviðurskiftini annars. Hann orðar tað so væl í inngangsorðunum: „Naar en læge bliver kaldet til at virke paa et Sted, hvis klimatiske og diætiske Forhold ere forskjellige fra dem, han er vant til at see, saa bliver det hans første Opgave at studere alle de hygiejniske Potenser, der indvirke paa Befolningens Sundhedsstilstand.“ Her er hugsan Panums heilt í samsvari við nútíðarhugsan í læknavísindum. „De hygiejniske Potenser“ skal skiljast sum umhvørvisárin ið í viðari merking, t.e. veður, kostur, rørsla, innluft, arbejdstyngd o.s.fr. Hesum ger hann nóg burturúr í greinini. Seinni í hesi grein skal eg lýsa hetta við dømum. Onnur læknavísindalig sergrein, sum hann nýtir, er tað, sum vit nú á dögum kalla epidemiologi; tað fevnir ikki bara um farsóttarlæru, men læruna um, hvussu ofta ymisk heilsufrybrigdi ella sjúku-frybrigdi koma fyri í samfelagnum.

Utan at greina tað nærri, sigur Panum frá, at hann hevur sæð sera nógfolk, sum hovdu reumatiska pínu, t.e. giktpínu. Harumframt nevnir hann, at kroniskt bronkitis er ein av teimum vanligastu sjúkunum. Hann hevur síðan nógvar hugleidningar aftur

Pál Weihe
pal@health.fo
Yvirlæknin
Professari

6000 føroyingar fingu meslingar í 1846. Unji danski læknin P. L. Panum varð sendur til Føroya til tess at basa smittuni. Meslingarnir fóru illa við fólk og sambærir Panum sjálvum doyðu eini 100 fólk av meslingasjúkuni. „Tá ið tú sum lækni nú á dögum lesur greinina eftir Panum, fært tú stóra virðing fyri honum og hansara arbeidi. Ikki tí ált hann sigur er rætt við nútíðareygum, men tí hann hevur ein víständaliga hugsanarhátt sum fáur,“ skrivar Pál Weihe.

Greinin hjá Panum
„lagtagelser, anstillede
under Mæslinge-
Epidemien paa Færøerne i
Aaret 1846“ varð prentað
í Bibliothek for Læger í
1847.

Bibliothek for Læger,

Tredie Række.

Udgivet

af

Direktionen for det Classenske Literaturselskab.

Redigeret

af

H. Selmer.

Første Bind.

Januar—April.

1847.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Universitetsboghandler C. A. REITZEL.

TVSÆKSHØJDELSIG. SORHOLM.

vanlig der er maaške neppe et Land, ja maaške ingen Hovedstad, hvor Sindssydomme ere saa hyppige i Forhold til Folkemængden som paa Færøerne.“ Hann hevur eingi greið hagtøl, men sigur, at tað er ikki tað stað ella tann bygd við 100-200 íbúgvum, sum hann hevur vitjað, har ikki ein ella fleiri eru, sum eru sinnissjúk. Hann heldur, at tað í minsta lagi er 1% av fólkimum, sum eru sinnissjúk. Hetta heldur hann er at undrast á, tí føroyingar annars tykja hava „fortrinlige Aandsevner“.

Panum er av teirri áskoðan, at náttúruviðurskiftini og vandarnir í náttúruni gera sítt til, at føroyingar í verki liva eftir meginregluni um, at menniskjuni eru brøður og systrar. Tí hjálpa føroyingar, tá ið á stendur hjá grannanum/næstanum. Hann nevnir eisini, at gudrøknið er stort í Føroyum. Hann fatar tað til stundum at vera á markinum til halgilötir, tá ið tey altið og stund' nevna Guð og Kristi navn.

Føroyingar hægsta lívsaldur í heiminum

Sjálv um hann brúkar nögv pláss at finnast at kostinum hjá føroyingum, so sigur hann tó, at føroyingar hava stak góðar tenn, og brendar tenn síggjast ógvuliga sjáldan hjá føroyingum. Harumframt nevnir hann eftir mínum tykki tað áhuga-verda fyribrigdið, at miðallívstíðin er høg í Føroyum. Sambært Panum doyðu tey flestu í Danmark um

og fram um, hví so er. Sumt er í samsvari við tað, sum vit halda nú á dögum og annað ikki.

Matur og umhvørvi

Tað er púra greitt, at Panum dámdi ikki alt tað ræsta. Tað er ein berandi táttur í greinini, at tað býður honum innarliga ímóti, og hann vil spýggja, tá ið hann luktar henda „fordervæða“ matin. Tað fær hann at hugsa um, at hetta skal vera ein grund til, at hann so ofta sær lívsýki (diare) millum sjúklingarnar í Føroyum. Hetta meti eg ikki, at hann kemur so væl frá, men taka vit hansara eygleiðingar av ringu inniluftini í roykstovuni, so er tað í samsvari við nútíðarhugsanarhátt. Hesin tætti roykin frá eldstaðnum hevur sjálvandi havt áleið somu ávirkan, sum tübbaksroykur hevur á roykjarar, og tí hava helst fleiri folk enn nú havt eyðkenni, ið benda á kroniskt bronkitis.

Panum sigur, at hann sær ikki krabbameins-tilburðir, og tað er jú áhugavert. Hinvegin gremur hanin seg um, at hann ikki sleppur at fremja líkskurð, tí tað vildu føroyingar als ikki hoyra talan um. Hann førir eisini fram, at menostasi hjá kvinnum er ovurhonds vanligt; tað er, at mánaðarligu bløðingarnar halda uppat. Hann heldur, at grundirnar til tess kunnu vera krímsjúka av tí váta veðurlagnum, sum serliga tær, ið ginga til neytar, vórðu fyrir, og harumframt sótu tær so óvirknar og stillar inni í roykstovuni allan dagin. Hesa eygleiðing og grundirnar, hann nevndir, eru eftir míni hugsan ivasamar.

Nógv voru sinnissjúk

Panum heldur seg eisini vita, at sinnissjúka var sera-

lerne i Samfundet, som ikke kan undvære dem et Øjeblik, ligeover for dem alene synes Ørvigheden at have glemt sin Instrux. Jeg siger det rentud, og jeg frygter ikke for at blive modsagt: naar det gjælder Lægernes Interesser, da gjør Ørvigheden i Frankrig ikke sin Pligt.“

Lagttagelser,

anstillede under

Mæslinge-Epidemien paa Færøerne i Året 1846.

Af Cand. med. & chir. P. L. Panum.

I.

Naar en Læge bliver kaldet til at virke paa et Sted, hvis klimatiske og diætiske Forhold ere forskjellige fra dem, han er vant til at see, saa bliver det hans første Opgave at studere alle de hygiejniske Potenser, der indvirke paa Befolkingens Sundhedstilstand. Det er jo disse hygiejniske Forhold, som bidrage til Udviklingen og Hyppigheden af nogle og Udelukkelsen og Sjeldenheden af andre Sygdomme, og som mere eller mindre modificerer enhver Sygdoms Symptomer; det er jo dem, hvorpaa Sygdommens Geographi, hvis specielle Studium maaskee snart vil hæve den til en selvstændig Disciplin, beroer.

Da Mæslingerne Udbrud gav Anledningen til min Rejse til Færøerne, er det naturligt, at jeg nærmest havde min Opmærksomhed henvendt paa den Indflydelse, som Øernes højst ejendommelige hygiejniske Forhold udøvede

Í 70 síður longu greinini greiðir Panum ikki bara frá meslingaepidemiini í Føroyum, men sigur eisini ein hóp um heilsustøðuna hjá føroyingum sum heild og um lívsviðurskiftini annars.

hetta mundið, tá ið tey voru øðrumegin tey seksti, men í Føroyum eru fólk stífliga 10 ár eldri, tá ið tey doygga; nögv teirra í 80-árunum. Í Danmark var miðallívstíðin tá, sambært Panum, 36 ár, men í Føroyum var hon úti við 45 ár. Tá eru deyðfödd tald við. Eisini vísir hann á, at tað doygga færri børn í Føroyum yngri enn 10 ár enn í Danmark, og hetta ber eftir nútímans hugsan boð um eina góða heilsustøðu í fólkimum. Panum skrivar beinleiðis, at høgi lívsaldurin í Føroyum, honum kunnugt, ikki er hægri nakra aðrastaðni í heiminum.

Panum ger í greinini eisini aðrar merkisverdar egleiðingar, nevniliga at krím ella influensa kemur, tá ið handilsskipini koma úr Danmark. Hetta heldur hann ikki kann vera av tilvild, tí stundum komu skipini í mars og stundum í mai, og tað grettir ikki, at tá ið skipini komu, kom eisini krímsjúkan.

paa denne Sygdom og vice versa. Men da jeg under mit næsten 5 Maaneders Ophold paa Færøerne gjentagne Gange berejste den allerstørste Del af Øerne, og langt mere end Embedsmændene ellers pleje, levede imellem de Indfødte, var jeg istand til ogsaa at anstille en Del lagttagelser over deres særegne hygiejniske Forholds Indflydelse paa Sundhedstilstanden i Almindelighed, saavel som paa de herskende Sygdommes Hyppighed og Udvikling. For at kunne leve en nogenledes fuldstændig Nosographi over Færøerne, vilde imidlertid et fleraartigt Ophold paa Øerne være nødvendigt; det, som jeg her kan meddele, ere kun nosographiske Momenter og Fragmenter, der maaskee kun forsaavidt kunne have nogen Interesse, som Færøernes Forhold i denne Hensende ere saa lidet bekjendte.

Jeg vil da her søge at fremsætte de ved Øernes Forhold særegne hygiejniske Potenser, og for hver især, saagdott som de lagttagelser jeg har kunnet anstille, tillade det, søge at eftervise den Indflydelse, som de udøve paa Indbyggernes Sundhedstilstand i Almindelighed, paa de forskjellige Sygdommes Hyppighed, Udvikling og Fremtrædelsesmaade, samt paa Landets Mortalitetsforhold, hvilket jeg tillige vil søge at oplyse nærmere ved statistiske Data, som jeg har samlet under mit Ophold paa Øerne. I et andet Afsnit vil jeg dernæst meddele nogle lagttagelser over Mæslingerne, forsaavidt som de synes at kunne have nogen almindelig Interesse for det medicinske Publikum.

Betrachte vi da først Færøernes *physiske* Forhold og den Indflydelse som de udøve, saa vil man, som man kunde forudsætte, finde dem ret ejendommelige.

De 17 beboede Øer, hvorfaf den største er c. 8, den

Staðfesti hvussu meslingarnir smitta

Síðan viðger hann meslingasjúkuna. Í Føroyum búðu tá 7782 fólk, og 6000 fingu meslingar. Panum var ikki í Suðuroy; tað tok Manicus sær av. Sambært Panum doyðu til samans um 100 føroyingar av meslingasjúkuni. Viðvíkjandi meslingum ávisir Panum gréitt tilgerðartíðina, og hann ger nögv burtur úr henni. Hann er ógvuliga nágreniniligr, tá ið okkurt kemur fram, sum er í andsøgn við tað, sum hann heldur er rætt, nevniliga at frá smittu til sjúkubyrgjan ganga 14 dagar. Fleiri ferðir fer hann aftur og spryr og kannar, tá ið tað ikki tykist at vera soleiðis. Og hvørja ferð royndist tað soleiðis, at hann hevði rætt, t.e. tilgerðartíðin er 14 dagar. Eisini vísir hann á, at meslingarnir komu ikki av sær sjálvum. Hann, ið bar smittuna til Føroya, var ein snikkari, sum fór við skipi úr Keypmannahavn 20. mars, og hann var staddur í Havn, tá ið hann

30. juni 1846 skrivaði Fædrelandet, at 7. juni vórðu fýra lík jarðað í Havn, dagin fyri vórðu trý jarðað og fimm stóðu undir børu, umframt at tað stóð um lív hjá fleiri. Myndin frá jarðarferð í Havn í 1902. Mynd: David Hepburn

fekk meslingar fyrst í apríl. Panum heldur seg eisini kunna ávísa, at meslingar smitta, tá ið fyrstu sjúkueyðkennini vísa seg. Harumframt vísit hann á, at tey, sum høvdu havt meslingar í 1781, ikki fingu teir aftur. Tey vóru sostatt vorðin órinin (immun). At enda sigur Panum, at eftir hansara royndum er grundin til meslingar kontagiós og ikki miasmatisk. Sjúkan stendst ikki av ringari luft, men smittuevni verða borin frá fólk til fólk og kanská í klæðum. Hann heldur tí, at um rætt varð borið at, hevði tað borið til at skyggja sjúkuna við sóttverju (karantenu). Tað gjørðu fleiri bygdir eisini við góðum úrsli.

Stór virðing fyrir víständaligu tilgongdini

Tá ið tú sum lækni nú á dögum lesur greinina eftir Panum, fært tú stóra virðing fyrir honum og hansara arbeidi. Ikki tí alt hann sigur er rætt við nútíðareygum, men tí hann hevur ein víständaligan hugsanarhátt sum fáur. Panum líkist einum starvsfelaga um somu tíð, John Snow, sum legdi merki til, at koleratilburðir í London ikki komu líka ofta fyrir í ymisku býarpörtunum. Í august 1854 kom hervilig kolerasótt til Soho-býapartin. Eingin visti tá, hvussu kolera smittaði, men miasmatiska ástóðið var tað vanliga tá – eins og við meslingunum í Føroyum nøkur fá ár frammanúndan. Hetta iváðist Snow í, eins og Panum gjordi. Og tað eydnaðist Snow at vísa á, at tað var dálkað vatn úr einum vatnbrunni í Broad Street, sum var orsókin.

Handtakið varð tikið av vatnumpumpuni, og eftir tað minkaðu tilburðirnir skjótt. Hvørki Snow ella Panum vistu nóg mikið um bakteriur og virus til at kunna brúka tað í sínum kanningarárbeidi. Nøkur fá ár seinni rakti Louis Pasteur við, at smittandi smáverur kundu elva til sjúku.

Tað, sum Panum og Snow dugdu, var at nýta skipaða eygleiðing og síðan koma til skilagóðar niðurstøður, grundaðar á eygleiðingar og ikki á vanahugsan.

Stak arbeiðssamur

Eisini má sigast, at Panum hevur verið stak arbeiðssamur teir fimm mánaðirnar, sum hann var í Føroyum. Talið á eygleiðingum, uppslögum í kirkjubókum, kanningum av sjúkum, greiningum av kosti, arbeidi, klædnabúnum o.s.fr. er stak rúgvismikið. Panum brúkti á síní føroyaferð læknaligar kanningaráhættir, sum vit eisini brúka í umhvørvislæknafröði og í epidemiologi nú á dögum – tað eru í dag høvuðsamboðini í fólkaheilšufrøðini.

At enda eitt sindur av sjálvrannsakan: helst eru tað heilsufyribrigdi í okkara samfélög í dag, sum bara bíða eftir, at onkur uttan fordómar og við gløggum eyga sær tey og sær samanhægir, sum eingin higartil hevur varnast. So góðu landsmenn – Panum og Snow gjørðu heilt víst ikki tær seinastu týdningarmiklu eygleiðingarnar – tað eru nógvar eftir til tykkara.

Brot úr brævi, skrivað í Havn 3. juni í 1846, prentað í Fædrelandet í Keypmannahavn: „Nógv fólk í Havn vóru júst vorðin sjúk av teirri vanligu vårsjúkuni (krími). Ein føroyingur var komin sjúkur heim aftur úr Keypmannahavn. Læknin helt, at maðurin hevði giktfeprur. Tá ungi maðurin, sum var um sjúklingin, eisini gjordist sjúkur, staðfesti læknin (Napoleon Nolsøe - hann var føroyingur), at báðir høvdu meslingar. Húsini hjá báðum monnunum vórðu avbyrgd, men tá var ov seint. Meslingar høvdu ikki gingið í Føroyum síðan 1781. 700 havnarfólk av 800 vórðu sjúk. Tey einastu, ið sluppu undan í 1846, vóru gomul fólk, sum høvdu havt meslingar í 1781, umframt tey, sum høvdu havt meslingar í Danmark.“

P.L. Panum

– virdur, men eisini misskiltur

Stutt eftir at tað fyrsta skipið hjá kongliga handlinum hevði verið í Føroyum á vári 1846, løgdust nógv fólk í songina við fepri. Tað gjørðist skjótt greitt, at fólk høvdu fingið meslingar. Ein farsótt, sum ikki hevði gingið í Føroyum í fleiri áratíggju. Smittan breiddi seg út um Havnina, og túsundtals fólk gjørðust sjúk.

Helgi Jacobsen

helgi@ritstarv.fo

Fjølmiðlafólk og høvundur
Ritstarv

Tiðindini um høvligu meslingarnar í Føroyum stóðu í dagblaðnum Fædrelandet 17. juni 1846 og vóru so skakandi, at tiðindini í fullum líki vórdu prentað í Berlingske Tidende og øðrum keypmanna-havnarblöðum dagin eftir. Heilsumyndugleikarnir í Danmark lótu ikki ófrættaboðini úr Føroyum fara aftur við bordinum. Í Føroyum vóru bara tveir læknar tá, og longu 20. juni komu boð við kongaligari fyriskipan um at senda tveir læknar afturat til Føroya. Tveir ungar læknar, tann 26 ára gamli Peter Ludvig Panum (1820-1885) og javnaldrin A.H. Manicus (1821-1850), vórðu spurdir og játtáðu. Tann 23. juni fóru teir umborð á skonnartina Havfruen, sum í skundi setti kós móti Føroyum. Við sær høvdu teir fleiri kassar av heilivági og aðrar útgerð. Teir fingu undanvind og vóru longu á Havnini um midnáttarleitið 30. juni. Tværvikur eftir at tiðindini um meslingarnar høvdu staðið í Fædrelandet, kundu Panum og Manicus fara til verka.

Panum varð tilvitað misskiltur

Ferðin hjá P.L. Panum og A.H. Manicus í Føroyum gjørðist merkisverð á tveimum økjum: Í fyrsta lagi

gjørðist Panum heimskendur fyrí sínar læknaligu eygleiðingar í Føroyum. Tær gjørðust slóðbrótandi fyrí bæði meslingafarsóttir og aðrar umfarssjúkur. Tann partin skrivar Pál Weihe, yvirlækni og professari, um í sínum parti. Í øðrum lagi gjørðist føroyavitjanin hjá ungu læknunum grundarlag undir longum og hørðum orðadrátti um ymisk viðurskifti í Føroyum, tí Panum í síni frágreiðing stundum var rættiliga bersøgin um lívshátt føroyinga, føroyska matmentan og reinføri. Í veruleikanum lastar Panum ikki føroyingar, men føroyskir studentar í Keypmannahavn, sum lósu frágreiðing Panums, hildu, at Panum fór illa við føroyingum og tulkaðu frágreiðingina sum eitt danskts álop á føroyská tjóðskapin. Uppfatanin millum føroysku studentarnar frættist skjótt til aðrar føroyingar, og í onkrum fórum varð gjört sera nögy av.

Visindaliga ritgerðin við eygleiðingum Panums av meslingunum í Føroyum varð fyrstu ferð prentað á vári 1847 í eini grein í tiðarritinum Bibliothek for Læger. Greinin varð síðan prentað í eitt nú tyskum, bretskum og amerikonskum læknaritum. Tað skilst, at í Ameriku varð greinin leingi brúkt sum støðisundirvísing í reinføri og heilsulæru:

„Men millum fóroyingar sjálar vakti ví sindaliga stóra misnøgd og øsing, tí Panum hevdi verið í so fyrilitsleysur, tá ið hann lýsti tey óhepnusosialu viðurskiftini og reinførissviðurskiftini í oyggjunum,“ stendur í Dansk biografisk Lexicon.

Neyðugt at skriva blektaða sannleikan

Nókulunda somu umrøðu fær kanningin í eini grein um Panum í Illustreret Tidende í 1878:

„Í einar fimm mánaðir ferðast hann runt oyggjarnar, var næstan í hvørjari bygd og útinti sitt starv so framúr væl, at donsku heilsumyndugleikarnir góvu honum eina serstaka viðurkennung, tá ið hann kom aftur til Danmarkar. Tær ovurhonds nógva kanningarnar, hann hevdi gjört, vórðu prentaðar í grein undir heitinum: „Eyleiðingar í Føroyum undir meslingafarsóttini í 1846“. Men tann ber-søgna frágreiðingin, sum í veruleikanum var tann beri og blektaði sannleikin, har hann lýsir sosial viðurskifti og reinførissviðurskifti, voldi honum ikki sört av ampa. Hann varð ikki bara álopin í lesarabróvum í einum av blöðunum, men nakrir ovurtjóðskaparsinnaðir fóroyingar hóttu við at revsa tann unga hóvundin við bokstavligrar skortfleingju.“

Fyrstu viðmerkingarnar um ta vanlukkuligu stóðu, sum meslingarnir elvdu til í Føroyum, lesa vit um í blaðnum Fædrelandet á sumri í 1846. Tá lógu uml. 6000 av tilsamans teimum 7782 íbúgvunum í Føroyum við meslingum og ringum beinkrími. Í tí fyrstu greinini var ein niðrandi viðmerking um danska landslæknan í Føroyum um hetta mundið, Regensburg. Hin læknin í Føroyum var fóroyingurin Napoleon Nolsøe, sonur handilsfornvaltaran Jákup Nolsøe.

Ein limur í danska læknafelagnum verjir á sumri 1846 Regensburg í brævi í Fædrelandet og setir samstundis spurnartekn við, um framferðarhátturin hjá Panum og Manicus at basa meslingunum var tann rætti. Regensburg skrivar sjálvur eina grein í Fædrelandet í september, og í desember koma Panum og Manicus við eini fyribils frágreiðing um tað arbeidið, sum teir gjørdu í Føroyum hetta árið.

Hildu Panum arbeiddi móti fóroyaskari tjóðarbygging

Ví sindaliga ritgerð Panums verður síðan prentað í ritinum Bibliothek for Læger í januar-apríl 1847. Umframta at útgreina, hvussu Panum og Manicus

Tær flestu umfarssjúkurnar komu til landið við skipum. Christin Holm, snikkari í Havn, varð vorðin smittaður við meslingum í Danmark og kom við teimum higar, tá hann kom aftur úr Keypmannahavn við Havfrúnni 29. mars 1846. Mynd: Forminnissavnio

CHR. PLOYEN: Panum gjørði ein feil

Brot úr privatum brævið frá Chr. Pløyen amtmanni til P.L. Panum 24. juni 1847:

„Det unge Færøe“ er raſende over Deres Afhandling i Bibliothek for Læger og det er ganske moersomt, at en Mand af Faget, der burde kunne tilsee Hensigten med og Rigtigheden af Deres Ytringer, fremstaaer som primus-agitator, – det er der grosse Doctor Napoleon. Han har nu en viid Mark for sig, til at udstrøe Misfornøjelse med Dem og, i Forbindelse dermed, mod alle Danske. Færingerne læse; naturligvis, ikke Deres Afhandling, de faae altsaa blot Kundskab om enkelte, af deres Forbindelse udrevne Ytringer, som ikke engang behøve, at forvandskes, for at blive stødende, saasom de meddelte i Testimonier om Luus, Fnat, Ureenighed, Huulhed i Charakteren osv., osv., og De kan troe mig, at denne Fremgangsmaade bliver benyttet for Alvor...

... Jeg kan kun finde een feilagtig Angivelse og det er den, at et Baadmåndskab spiste raa Grind med Orme i; det maa have være *kogt* Grind med Orme, thi i den tørrede Grind komme de ikke og raa spises Grinden ikke, naar den ikke først er tørret. Hovedsagen ved Historien er forresten Ormene, og den er sand, først, fordi De har selv seet Factum, dernæst, fordi Enhver, der er sagkyndig og vil være sanddrue, maa bekraefte det. Denne Urigtighed, om Grinden var raa eller kogt, gjør Man da en Satans Allarm over, men glemmer det vigtigste; Ormene; dem hopper Man over med Lethed!

Millum teirra, sum lögdu seg út í orðaskiftið um ritgerðina hjá Panum, var Niels Winther, lögfrøðingur.

sædfestu eitt nú smittuspjaðing og tilgerðartíð, og hvussu teir bjargaðu einum 1500 mammálívum, so lýsir Panum í ritgerðini lívshátt føroyinga, matvanar, bústaðarviðurskifti, mentan, sinnisstøðu, reinfari og annars alt, sum hann helt hevði ávirkan á heilsustøðu føroyinga. Panum var sum ádur nevnt rættiliga ærligur í sínum lýsingum og stundum eisini ikki sört atfningarsamur. Móttókan var sum nevnt tvýbýtt: Teimum, sum fingu heilsubót, dámdi væl Panum – onnur hildu hann arbeida móti spírandi føroyskari tjóðarbygging.

Panum var ikki sört ávirkaður av tí móstøðu, hann fekk. Alt tað, sum hann hevði skrivað, meinti hann var neyðugt at fåa fram til tess at nágreina sjúkuna og til at broyta lívsvanarnar hjá føroyingum. Lítið hevur hann hugsað um, at umrøðan av eitt nú heilsuviðurskiftunum í Føroyum kundu skapa slíka øsing, sum hon gjørði, og at umrøðan fór at verða brúkt í eini tjóðskaparligari orrustu. Panum ætlaði at stevna fleiri av teimum, sum hann meinti tilvitað misbrúku tað, sum hann hevði lagt fram í ví sindaligu ritgerðini. Men Chr. Pløyen, sum tā var amtmáður í Føroyum og sum fult stuðlaði Panum, mælti honum frá at gera méira við málid, tí hann roknaði við, at sjógvurin helst fór at slætna av sær sjálvum.

Panum verjir seg

Tað var ikki fyrr enn ritstjórin á Dansk Maanedskrift, 1855-57, Edvard Erslev, gjørði tað nærum ófyrigvandi mistakið at brúka eygleiðingar Panums sum keldu í upplýsingum um ávis ítökilig føroysk viðurskifti, at P.L. Panum tók til orðanna í einum opnum brævi. At sóknarpresturin á Sandi, H.J.J. Sørensen, í 1859 í

Beinan vegin Panum og Manicus komu til Føroya, fóru teir at kanna heilsu- og reinførivisviðurskifti, sum kundu elva til sjúkur. Hetta var ein partur av farsóttarlæruni og læruni um, hvussu ofta ymisk heilsufyribrigdi ella sjúkufyribrigdi koma fyrí í samfelagnum. Á myndini skola fólk fisk undir einum vatnsposti í Havn í 1902. Mynd: David Hepburn

lesarabrévum tók táttin upp eftir Erslev og royndi at rættleiða Panum, gjørdi høvið ikki verri at koma við einum aftursvari. Fleiri aðrir kendir menn høvdu eisini lagt seg út í orðaskiftið tá, teirra millum V.U. Hammershaimb, P.A. Holm, prestasonur úr Kvívík, og Niels Winther, lögfrøðingur. Við myndugleika og á sakligan hátt skrivar Panum í einum longum aftursvari í 1860 um sín tokka til Føroyar og sín kærleika til føroyingar, um viðurskiftini, sum tey vóru í 1846, samstundis sum hann fegnast um, at umstøðurnar á fleiri økjum vóru broyttar munandi nú 14 ár seinni.

Lítið hevur verið skrivað í Føroyum um Panum og hansara slóðbrótandi arbeidi at skráseta, hvussu meslingar og aðrar umfarssjúkur smitta. Uppaftur minni hevur verið skrivað um tann orðadrátt, sum tók seg upp um hansara lýsingar av, hvussu

føroyingar livdu miðskeiðis í 19. øld, og hvussu hetta varð misskilt av nógum føroyingum.

Vísindaliga ritgerð Panums, sum nú er løgd á netið, er tann sama, sum stóð á prenti í 1847. Men í ritinum Fra Færøerne / Úr Føroyum VI, sum magistarín Óli Jacobsen ritstjórnaði, er ein úrdráttur úr ritgerðini og eisini meginparturin av tí orðaskifti, sum var um ritgerðina. Eisini eru privat brøv úr savninum hjá Panum tики við. Ritið Úr Føroyum finst á bókasøvnunum.

HEIMILDIR:

Bibliothek for Læger,
januar-apríl 1847.
Kjøbenhavn.

Dansk biografisk Lexicon
(útg. C.F. Bricka).

Kjøbenhavn.

Dansk Maanedskrift,
1855-57. Kjøbenhavn.
Fra Færøerne / Úr

Føroyum VI. København.
Fædrelandet, 17. juni

1846. Kjøbenhavn.

Illustreret Tidende, 1878.
Kjøbenhavn.

(Endurgávur eru í
høvundsins týðing)

Bræv frá Chr. Pløyen
amtmanni til P.L. Panum
24. juni 1847.

Eitt upplýsingarskriv frá 1763 um KORN- OG AKURDYRKING

Í Evropa er seinna helvt av 1700-talinum merkt av rationalismu, upplýsing og sosialum rembingum. Serliga vald kirkjunnar og ávirkan hennara á lívsáskoðan og lívsførslu menniskjans var fyri stórum broytingum. Átrúnaðarliga boðaði upplýsingin díismu, sum lærði, at Gud hevði skapað heimin og sett náttúrulóginar, men hann blandaði seg ikki uppí, hvat fyrifórst í heiminum. Tá ið Gud hevði gjort náttúrulóginar, ráddi um at rannsaka tær og læra av teimum og á tann hátt stremba eftir at gera mannalívið betri.

Vár í Ólavsstovu
VariO@setur.fro
adjunktur í móðurmálsnámsfröði
Fróðskaparsetur Føroya

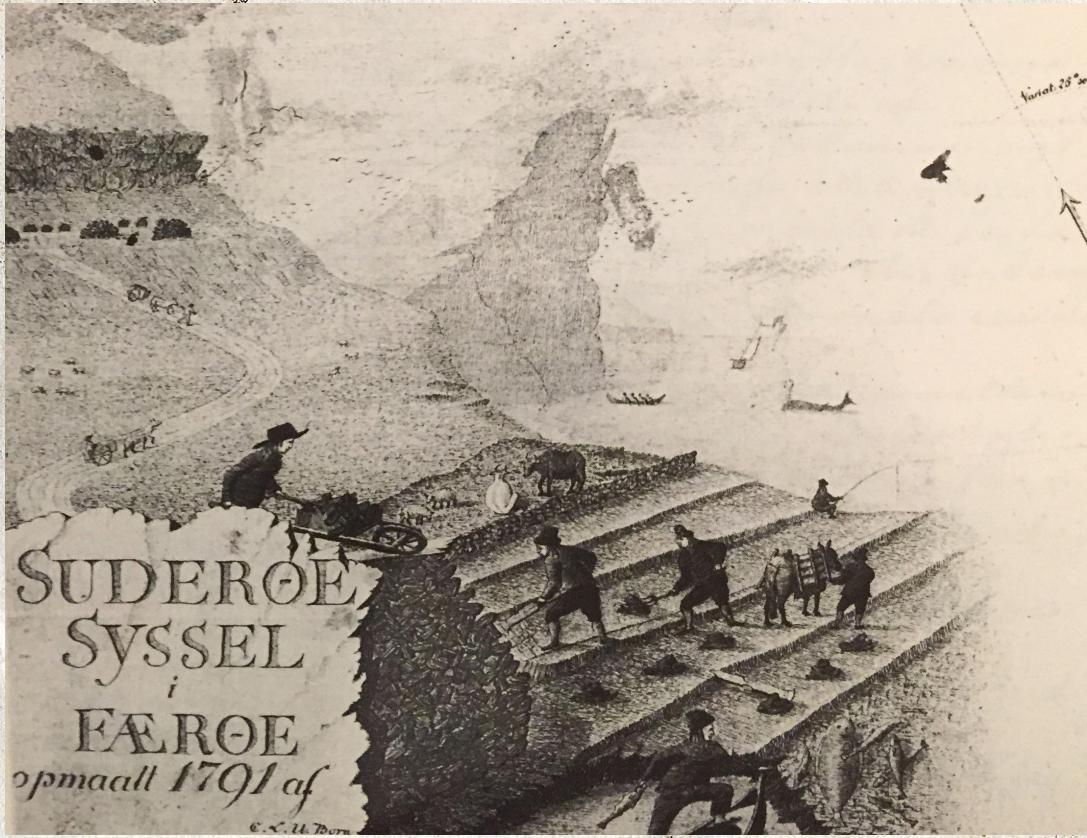
Hetta rák fann eisini sína leið til Føroya, har tað vanliga hevði verið, at næmingar eftir latínskúlan í Havn fóru til Danmarkar at gera latínskúlan lidnan og síðani at lesa til prest, men í hesum tíðarskeiðinum gingu tríggir studentar úr Føroyum aðrar leiðir. J.C.Svabo og Nicolai Mohr fóru at lesa náttúruvísendi og búskaparfröði og H. J. Debes fór at lesa lögfröði. Søgufrøðingurin Hans Jacob Debes vísir á, at Hanus Jákupsson Debes (Hans Jacobsen Debes) (1723-1769) ivaleyst hevur verið fyrsti føroyingur, sum fór í holt við annan lesnað enn gudfröði.

Hanus Jákupsson Debes hevði ikki lokið prógy, tá ið hann í 1750 varð boðsendur til Føroya at vera varalögmaður hjá Sámal Pætursson lögmanni. Hann giftist við dóttur lögmans og gjordist í 1755 Føroya lögmaður. H.J.Debes var greitt barn av upplýsingartíðini og rationalismuni. Svabo sigur um H.J.Debes, sum hann kendi, tí Svabo búði í Miðvági og H.J.Debes var lögmaður á Steig í Sandavági, at hann var: „en af de bedste og indsigtfuldeste mænd, Færø nogensinde har haft“ og hann

kallaði hann „det store mechaniske geni“. Hetta tí hann var fittur í hondunum og hevði m.a. gjort tann fyrsta riparan í Føroyum (um 1769)¹.

H.J. Debes skrivaði tvær bøkur í síní embætistíð, sum voru greitt tekin um, at hann hugsaði um framburð og upplýsing fyri Føroya fólk. Onnur teirra bar heitið: „Kort underretning om Indbyggernes Handelsmaade paa Færøe“ (1766) og hin, sum kom út áðrenn, bar heitið: „Sandfærdig og tydelig Beskrivelse om Agerdyrkningen og Kornavlingen paa Færøerne. Til billig Eftertanke fremlagt Af En Patriot“ (1763). Henda seinnar, sum verður hon, sum verður umrødd her, snýr seg um at fáa meira burtur úr at dyrka akur og korn í Føroyum. H.J. Debes vísir í bókini til, at í Evropa, Danmark og Noregi, ja, sjálvt í Íslandi er nýggj síðvenja á hesum øki, og hann heldur, at tíðin er komin, at eisini í Føroyum eiga nýggj amboð og nýggjar síðvenjur at vinna frama. Hetta er í góðum samsvari við fysiokratisku stevnuna, sum bygdi á

¹ Debes. 2000: s.128 og 186

Bókin hjá H.J. Debes:
„Sandfærdig og
tydelig Beskrivelse
om Agerdyrkningen
og Kornavlingen paa
Færøerne“ snýr seg um
at fáa meira burtur ӯr
at dyrka akur og korn í
Føroyum. Mynd: Born

eitt økonomiskt ástøði, sum var lagt fram av franska hovlæknanum Francois Quesnay um 1750, sum bygdi á landbúnaðin sum avgjerandi inntøkukeldu og keldu til framburð fyri statin².

Brot úr bókini:

Da foruden andre Europæiske Lande vores kjære Danmark og Norge, ere ved de føyede gode Anstalter stedse i Arbeide med at forbedre Oeconomien og fornemmelig Ager-Dyrkningen, hvorved de synes ved Tiden at ville bringes alt nærmere til sin Fuldkommenhed. Ja end og det langt bortliggende Island er ved Vores Allenaadigste Konges Höyst-Faderlige Understøttelse i Arbeide med at reyse sig af Støvet. Saa maa billig spørges, hvorledes er dette ultimum Thule, de fattige Fær-Øer beskaffene, der ligge adspreddie i det Calcedoniske eller store Nord-hav paa To og Tredsindstive Graders Brede?

- 1.) Enten maa da Indretningen i alt være saa ypperlig, at den ikke kand blive bedre
- 2.) Eller Landet er saa slet og ufrugtbar, at det ikke kand tage imod nogen Forbedring.
- 3.) Eller og der findes ingen i heele Landet, der enten har Hierne eller Hierte at tiene sit

Fædrene-Land. Men jeg haaber, ingen af Deelene har Sted.

Det eneste, som saa længe har holdet mig tilbage, er den Paastaaenhed af Forfædrenes Skikke og Indretninger, der uden videre Omdømme af den géemeene Mand holdes for det bædstè, og alt nyt skadeligt. Ja end og, naar en længe ønsket Forandring i en eller anden Ting omsider skeer, er det dog ikke til Maade, allene fordi den viger fra den ældgamle Sædvane, uden Eftertanke om Forandrings Nyte. Og da Ager-Dyrkningen er en Stats eller et Lands visseste Rigdomme, vil jeg for nærværende Tiid allene forestille Fær-Øernes Ager-Dyrknings Maade i sin rette Nøgenhed, overladende andre sammes Omdømme, hvor langt den er fra sin Fuldkommenhed, og rettelig endnu kand siges, at ligge i sin Vugge og første Svøb. Uden at jeg i ringeste Maade tør gjøre min Forestilling til dens Forbedring, med mindre det mig imponeres; thi ligesa vel som jeg indseer Forandringens Nyte, saa begriber jeg og Vanskelighederne, der ville møde ved dens Iverksettelse.

[...]

Ved at have sagt dette forud, kommer jeg til mit Oyemed for at viise, hvor meget af Landet der er dyrket, og hvor meget det ligger udyrket, og da

² Sí viðari lestrur: Marnersdóttir & Sigurðardóttir. 2011: 142 ff

Sandfærdig og tydelig
Beskrivelse
Om E. MADSEN
LÆGE
Ager-Dyrkningen
og
Korn-Avslingen
Paa
Fær-Serne.

billig Eftertanke fremlagt

E. MADSEN

Af

En Patriot.

KØBENHAVN, 1763.

Erykt hos Directeuren over Hans Kongelige
Majestæts og Universitets Bogtrykkerie
Nicolaus Christian Høpffner.

Hanus Jákupsson Debes
skrivaði undir dulnevninum „en patriot“ um
áneyðirnar at taka í bruk
nýggj ambóð at dyrka
korn og akur við. Bókluringin er í góðum samsvari
við upplýsingartíðina og
fysiotratiska hugsanarháttin, at landbúnaðurin
var grundarlag undir allari
menning av samfelagnum.

forholder det sig som Een imod Tusinde, saa at
naar Ager og Eng regnes under et, er kun den
Tusinde Part af Landet dyrket. Og lad være denne
almindelige ældgamle Beregning ikki holder Stik,
saa tør jeg dog tuto (sic) sige, at ikke over den Otte
hundrede Part af Landet er dyrket. Da der dog
ligge hist og her mangfoldige jævne og deylige
Pladser, som ligesaavel som det indhegnede kunde
dyrkes, og ere visselig af den alviise Skaber defti-
nerede (sic) til Menneskenes bedre Nutte, end
hittil sket er. Her sukke mange Fattige efter Brø-

det, her løbe mange, ligesaa friske, som lade Tryg-
lere omkring, og besværge med deres ublue Beden
(sic) baade mig og andre got Folk. En Lykke, at
disse kunde holdes til Arbeide, og derved søge sit
Brød. Med det beklageliste er, at vores Ager-Dyrk-
nings Maade er saa slet, at naar alt er indhostet, er
lidet vundet; omendskiønt man almindelig efter
Een Tøndes Udsæd kand indhøste Ti eller Tolv
tønder. Da dette er forud viiset, vil jeg give en
udførlig Underretning om Færernes Ager-Dyrk-
nings Maade, og de dertil brugelige Redskaber [...] Naar nu Sæden skal i Jorden, maa én Mængde Folk
samles, Mand-Folkene med Spaden at finaahakke
(sic) de opvæltede Tørver, og Qvind-Folkene med
finaa (ella: sinaa) Drenge til at sletta Ageren og
klappe efter, naar Sæden er kommen i Jorden. Det
dertil brugelige Redskab er et Stykke Bret med et
langt Skaft paa, som bruges i Steden for Trumle;
saa at Plov, Harre³, Tromle, som de fornemste
Redskaber til Ager Dyrkningen, ere her ubekiede
Sager.

Ligesaa langsom og elendig som nu alt dette
gaaer af, saa ussel er og deres Maade til at udføre
Giødningen paa Ageren. De legge et af Hoe med
Ulden Traader tilsammen vævet Dekke, tillige med
Tvende Lamme-Skind paa en Hest, og der oven
paa et Kryds-Træ med Tvende opstaaende Spidse;
samme Træ bliver bundet fast for og bag paa
Hesten, og paa benævnte tvende opstaaende Spidser,
hænges Tvende Firekantede Træ-Kurver, en paa
hver Side af Hesten. Saadan en Kurv bestaaer af
Fire Stolper En Alen lange samt tynde Bræder, Fire
i hver Rad, indtappede i Stolperne. Bunden i denne
Kurv er som en Dør med Tvende Gænger, for
igienen den paa Ageren at nedlade Giødningen;

³ <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=harve>: redskab til
bearbejdning af jordoverfladen (løsning og findeling af jorden,
ødelæggelse af ukrudt, dækning af sædefrø olgn.), i reglen
bestaaende af en ramme af træ- ell. jærnstykker (bulle) forsynet
m. pigge ell. tænder. *Førend man Foretog med hvasse Plov at
bore I Igennem Jordens Rygg, og den med Harren saare. Holb.
Metam.2.

Sandavágur í 1880-árunum. Jens Chr. Svabo og H.J. Debes kendust, tí Svabo búði í Miðvági og Debes var lögmaður og búði á Steig í Sandavági. Svabo sigrum H.J. Debes, at hann var: „en af de bedste og indsigtfuldeste mænd, Færø nogensinde har haft.“ Mynd: Miðvágs Bygdarsavn.

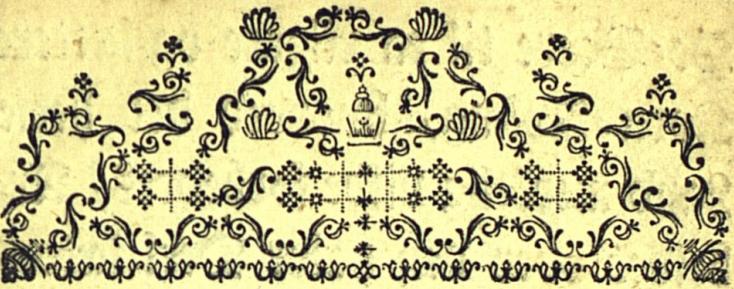
thi Vogne bruges her ikke. Paa samme Maade indbierge og Indbyggerne deres Tørve.
[...]

Tjóðartilvit

Føroyskir studentar, sum lósu á Universitetinum í Keypmannahavn, høvdu síðan 17. øld havt rætt til kommunitetssyrk. Her var tann treyt løgd á, at teir av og á og eftir 1732 einaferð um árið skuldú prógvu, at teir voru skilagóðir, og at teir sjálvir dugdu at hugsa og hava eina meining um, hvat var beint ella skeiwt í teimum bókum, teir lósu, og at teir gingu fram í kunnleika og hugsan. Henda próvforsla var antin ein „declamato“ ella ein „dissertatio“, sum kundi vera grundarlag fyrir eini „disputatio“. Ein deklamasjón var ein røða, ið studenturin helt á latíni um eitt evni, sum ein annar, vanliga prósturin á Garði (Regensen), hevði ásett honum. Dissertasjónin var harafturímóti eitt skrift, sum høvundurin, ið vanliga var ein av teimum eldru studentunum, sjálvur valdi sær evnið til. Millum hesar skrifti, sum av og á eisini komu á prent, kom fram kunnleiki um føroysk viðurskifti, sum ikki voru at finna aðrastaðni. Tað, sum er til av hesum røðum, er ikki fullfiggjað, men serliga tvær røður frá hesum tíðarskeiði vísa, at eitt byrjandi tjóðartilvit er um at taka seg upp millum føroyskar studentar í Keypmannahavn, og sambært Jón Helgason

(1899-1986)⁴ er hetta eitt fyribrigdi, sum er kent í akademiska heiminum í Evropa um hetta mundið. Tað eru 10 ár millum hesar báðar røður. Onnur, sum Gregers Müller helt á Garði í 1751, snýr seg mest um Streymoynna úr typografiskum sjónarhorni, men tað, sum er viðkomandi í einum tjóðardiskursi, er, at hann endar sína framløgu við eini bøn fyrir tí felags føðilandinum hjá sær og sínum áhoyrarum, tí dansk-norska ríkinum, og eisini sínum egna føðilandi við ynski um, at tað í framtíðini má føða stiumburmikil ættarlið. Hina røðuna ber Christopher Müller fram 10 ár seinni. Evnið í dissertasjónini er at sóknast eftir, um Føroyar ikki kunnu geva fleiri inntøkur. Hann viðger bøttar viinnuvegin, m.a. tosar hann um at læra føroyingar at pløga í staðin fyrir at velta, og hann tosar um at kóka salt í Føroyum. Tvey onnur viðurskifti eru, sum gera røðu Christopher Müllers so serstaka. Hann ber fram eina langa yrking, 71 ørindi í latínskum heksametrum. Henda yrking er áhugaverd, tí hon er kanska einaða yrking, sum ein föroyingur hevur yrkt á latíni, og sum enn er til skjals. Christopher Müller gremur seg um, at hann hevur ikki nóg góðan kunnleika til læknafröði og natúrufröði at skriva um tað evni, sum hann hevur

⁴ Íslendingur, professeri í fornþókmentum í Keypmannahavn 1927-1971

Fortale Til Læseren.

Dette lidet Skrift, som mig
af en gammel Ven og vind-
stibelig Patriot for sit Fædreneland
blev tilsendt, er af den Art og sig-
ter til den Nytte for Landet, at De-
conomiens Høye Besondere vente-
lig derved lader sig bevæge til at
bestemme en fordeelagtigere Maas-
de at dyrke Jorden paa af Fær-

*

De

Fortalaan til bokina um
akur og korndyrking hevur
greidan dám av alski til
móðurlandið og vilja at
menna landbúnaðin í
landinum; fólkí og landi
at frama.

valt, men kærleikin til fœðilandið hevur kortini elvt
honum at skriva hetta. Hann visir til røðu Gregers
Müllers og sigur hana vera ógvuliga góða og bera
prógy um stóran kærleika til fosturlandið. Úr einum
málsligum sjónarhorni er Christopher Müller eisini
áhugaverdur, tí hann viðger fœroyskt mál og visir
á, at orsokin til, at Føroya soga er so lítið kend, er
fyrst og fremst, at einki er skrivað á fœroyiskum máli,
hann nevnir málið í kvæðunum, men at tað er
bronglað, tí tað einans er goymt í manna minni.
Hann sigur grundina til, at gamla fœroyska málið

er so illa farið, vera, at fœroyingar hava havt tætt
samband við danir, og at teir einans lesa bokur og
hoyra prædikur á donskum, men størsta vandamálið
er, at lærubókin í kristindómi, sum börnini lesa í,
er á donskum. Hann er tann fyrsti, sum nevnir, at
Johan Hendrik Weyhe (1706-1770), føddur á Steig
í Vágum og seinni prestur í Suðuroy og í Havn,
skrivaði eina fœroyska málæru, tá ið hann var í
Keypmannahavn millum 1725 og 1728, sum fórst
í stóra eldinum í Keypmannahavn í 1728.

Christopher Müller er ein tann fyrsti at skriva
um umbøtingar og framburð í Fœroyum og er hetta
í góðum samsvari við tíðina, har nögvur dentur
varð lagdur. á tey figgjarligu viðurskiftini, men í
einum tjóðardiskursi er tað hansara fosturlandsalskur
og tilvitið um fœroyskt mál, sum gera hann við-
komandi, tí hann so tyðiliga visir á spírandi tjóðartilvit.
millum studentar í Keypmannahavn, har
tjóðskaparligar kenslur og rørslur vuksu í megi, t.d.
millum norskar studentar, sum lósu í Keypmanna-
havn. Jón Helgason sigur, at tjóðskapartilvit greitt
kemur til sjóndar hjá Christopher Müller: „táið
hann talar um fœroyskt mál, tí millum reglurnar
kunnu vit siggja, at hann heldur tað vera spell; at
hetta málið ongantið hevir verið nýtt til bóklig
verk og at tað soleiðis skal doygga burtur”⁵.

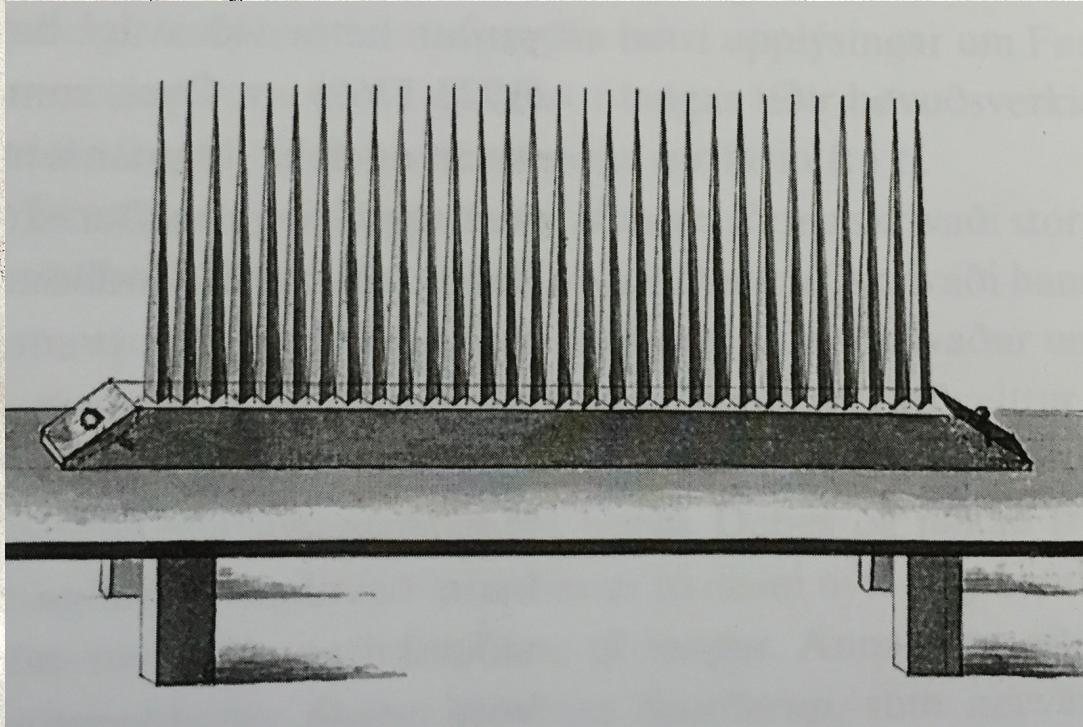
Hanus Jákupsson Debes var ein av næmingum
Gregers Müllers í latínskulanum í Havn. Hann
hevur nýggja tíðaranan við í fœringinum, tá ið
hann fer til Keypmannahavnar at lesa løgfroði. Ein
atfinning móti Gregers Müller, sum er til skjals í
viðmerkingum Borns, sum var kommandantur í
Fœroyum frá 1782-1786, til skriftir Svabos, er, at
hann brúkti fœroyskt „uden for Lectionens
Fremplapperie”⁶?

Tjóðartilvit kemur greitt til sjóndar í inngang-
inum til: Beskrivelse om Agerdyrkningen og
Kornavlingen paa Færøerne, tí tann, sum hevur

5 Helgason. 1931: s.84

6 Born (u.á)

7 Ólavstovu, 2010: s.76

Ripari, sum Svabo teknaði hann. Frammanundan vórðu øksini slitin av við fingrunum. Tað var Hans Jákupsson Debes, lögmaður sum umleið ár 1760 fyristur gjørði ripara í Føroyum. Mynd: Rigsarkivet, København

skrivað bóklingin, verður sagdur at vera ein „vindskibelig Patriot for sit Fædreland“. Windskibelig merkir „iðin“, „neyvur“ ella „arbeidssamur“, í tí liggur, at H.J. Debes hugsar at menna Føroyar, og at hann hugsar í einum territorialum tjóðardiskursi, sum eisini kann lesaſt í hesum broti, har hann skilur í millum stat og land: „Og da Ager-Dyrkningen er en Stats eller et Lands visseſtæ Rigdomme“ (mín undirstriking). Somuleiðis kemur til sjóndar ein kensluretoríkkur, sum er líkur honum, sum seinni kom at eyðkenna romantiska tjóðarskeiðið í Evropa og uppaſtur seinni tjóðskaparrørluna í Føroyum, tá ið hann vísir á, at ikki bara vitið, men eisini kenslurnar eru ráðandi fyrí viljan at tæna sínum móðurlandi, sum greitt kemur til sjóndar undir pkt. 3: „der findes ingen i heele Landet; der enten har Hierne eller Hierte at tiene sit Fædrene Land“ (mín undirstriking).

Fortale til Læseren.

Dette lidet Skrift, som mig af en gammel Ven og vindskibelig Patriot for sit Fædreland blev tilsendt, er af den Art og sigter til den Nytte for Landet, at Øconomiens høye Befordere ventelig derved lader sig bevæge til at bestemme en fordeelagtigere Maade at dyrke Jordén paa af Fær-Øe-Boere til en riigere og lætttere korn-Avling, hvorved det heele Land merkelig vilde forbedres, Atbeidet over den halve Deel lættes og forkortes, men i sær de Trængende

meget hielpes. Dersom den ringe Bekostning, med at bringe ét saa rædeligt som kort Skrift til Trykken, skulde hielpe noget til en hoystgavnlig og læt Forandring udi korn-Avlingen paa bemeldte Øer, vil det meget glæde mig at have giort den.

Bóklingurin endar soleiðis:

Om Fær-Øernes Frugtbarhed kand jeg sige dette, at der er ikke usædvanligt efter Een Tøndes Údsæd at indhøste Tive Tønder ja paa Atten' Alen Jørd i Længden og Ni i Bredden haver jeg selv ladet indsamle over To Tønder korn. Videre vil jeg ikke udlade mig denne Gang, ingen fortænkte mig, jeg fortier mit Navn, det er mig allene om dette fattige Lands Forbedring at giøre.

H.J. Debes vísir í siðstu reglunum í bóklinginum, at hann ynskir landi og fólkvi væl, og í einum tjóðardiskursi er tað greitt, at tað er menning av føroyska samfelagnum, sum stendur honum næst. Í samsvari við fortaluna eru tað patriotisku kenslurnar, saman við fysiokratisku samfælagshugsanini og upplýsingartankananum, sum eru orsök til, at Hanus Jákupsson Debes skrivar henda bókling.

KELDUR:

- Born. (u.á.). *Anmerkungen Beim durchlesen des Manuscripts von Hern. J.C.Svabo über Färöe.* I varðveislu á Føroya Landsbókasavni. Helgason, Jón. 1931. Tvey gomul føroysk skrift. I: Varðin bd. 11. Debes, Hans J. 2000: *Føroya Soga 3. Føroya Skúlabókagrunnur.* Marnersdóttir, Malan og Sigurðardóttir, Turið. 2011. *Føroysk bókmentasøga 1. Nám.* Ólavsstovu, Vár í. 2010. *Mellem tradition og modernitet, Færøskfaget og den færøskfaglige kontekst i national diskurs. En redegørelse og analyse af fagets idé, praksis og reception i det almene gymnasium.* Syddansk Universitet.

Aldagomul fuglafrøði í Føroyum

Nógv hevur verið skrivað um Jens Christian Svabo og verk hansara *Indberetninger fra en reisë i Færøe 1781 og 1782*. Verkið er sjey heftir, ið samanlagt eru yvir 1000 hondskrivaðar síður. Hann greiðir væl frá nærum öllum fuglum, ið her eiga, og fleiri aftrat. Hóast nóg er at sığa um tað, ið Svabo hevur skrivað um fuglar, so verður tað ikki gjort her. *Indberetninger* kom út sum bók í 1959 og fólk flest munnu kenna hana. Her skal bara staðfestast, at arbeiðið hjá Svabo var so mikið væl úr hondum greitt, at við hesum gjørðist vitanin um fuglalívið í Føroyum væl betri, enn í flestu evropisku londum.

Leivur Janus Hansen
janush@savn.tö
livfrøðingur
Føroya Náttúrugripasavn

Um týdningin av hesum verki skrivar danski fuglafrøðingurin Finn Salomonsen (1934), at „*Svabo's Liste* er meget værdifuld og giver udmarkede og indgaaende biologiske Skildringer af de fleste færøiske Fugle, saaledes at vi, ligesom 100 Aar tidligere, besidder større Viden om Fuglelivet paa disse afsides Øer, end vi gør fra de fleste andre europæiske Lande“.

Aðrir voru áðrenn Svabo

Salomonsen skrivaði, at vitanin um fugl her á oyggjunum var sera góð – eins og 100 ár framman- undan. Tí skulu vit her umrøða aðrar gamlar keldur, ið umrøða fuglar í Føroyum, sum vórðu skrivaðar, áðrenn Svabo skrivar sítt verk. Tað vísir seg, at ein partur av tí vitan, ið náttúrufrøðingar í Evropa

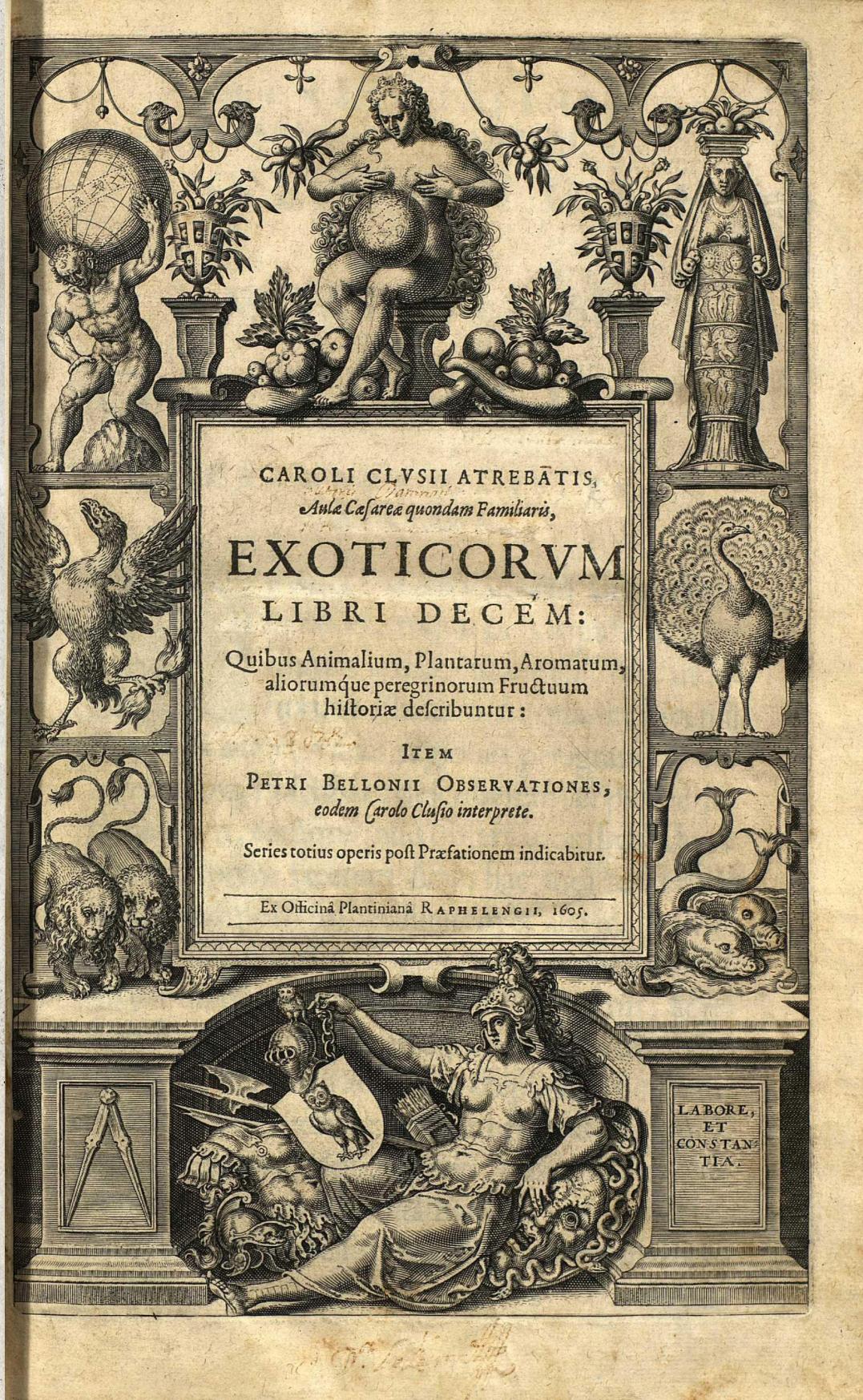
savnaðu, hevði sín uppruna í Føroyum. Finn Salomonsen sigur, at „*naar Færernes Fugleliv i den ældre Tid var bedre kendt end Danmarks, ja — kan man godt sige — bedre end de fleste andre europæiske Landes, skyldtes det, at Fuglelivet her mere end noget andet Sted spiller en Rolle økonomisk for Befolkningen, og at denne derfor lever i intim Kontakt med Naturen paa disse afsides Øer“.*

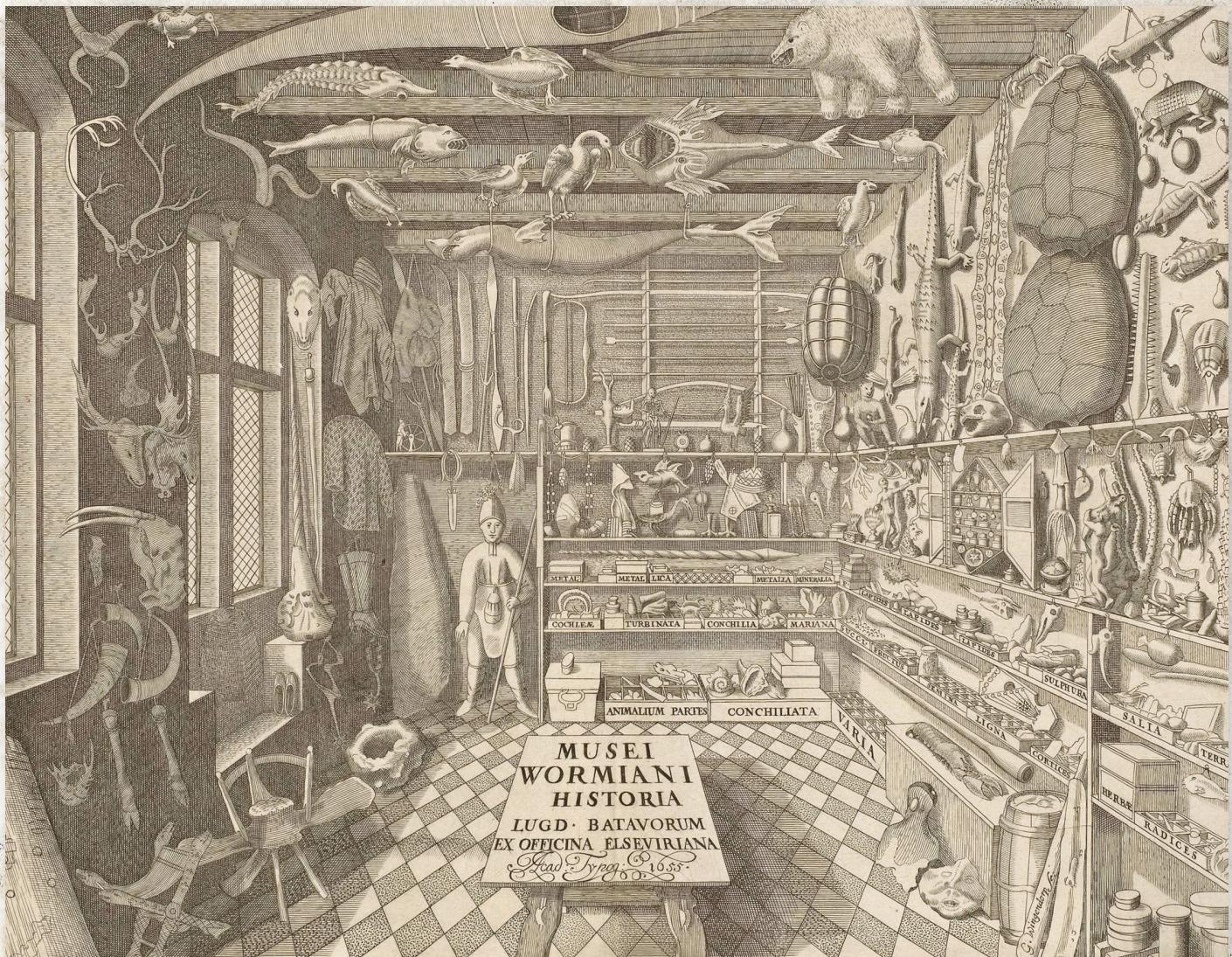
Carolus Clusius, 1605

Fakligur kunnleiki um fuglalívið í Føroyum kom á fyrsta sinni til náttúrufrøðingar við verkinum *Exoticorum libri decem*.

Í 1605 gav náttúrufrøðingurin Carolus Clusius (Charles de l'Écluse) út verkið *Exoticorum libri*

Exoticorum libri decem
hjá Carolus Clusius kom
út í 1605

Museum Wormianum hjá Ole Worm kom út í 1655

decem, um plantur og djór úr öllum heiminum. Hann hevði fingið fuglar og frágreiðingar úr Føroyum frá norska læknanum Henrik Hoyer. Við stóði í hesari vitan úr Føroyum bar til fyrst ferd at lesa um skúgv og onnur fuglaslög og eisini um lívfrøðilig viðurskifti hjá fleiri øðrum fuglaslögum. Hóast havgásin hvørki tá ella nú átti í Føroyum, so varð víst til Føroyar og Hoyer tey næstu 150 árin, tá skrivað var um havgás. Gorfuglur hevur verið nevndur í verkum framman undan hetta, men einans undir heitinum „penguin“. Her verður hann fyrstu ferd nevndur „goirfugel“.

Peder Claussøn Friis, 1632

Í 1632 varð verkið *Norriges Oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuse* útgivið, men tað var liðugt skrivað um 1612-13. Tað vísir seg eisini, at so tíðliga sum í 1592 hevur Claussøn Friis skrivað um Føroyar. Upplýsingarnar um Føroyar hevur hann frá fóroyska Jákup Eyðunsson (Jacob

Oudensøn), ið tá las í Noregi. Um hetta sigur Finn Salomonsen, at „Vi faar altsaa gennem Claussøn's Beskrivelse Oplysninger om Fugle livet paa Øerne i det 16. Aarhundrede, og det drejer sig sikkert her om den ældste Færøbeskrivelse som kendes og for Fuglenes Vedkommende om de første grove Forsøg paa videnskabelig Beskrivelse.“

Ole Worm, 1655

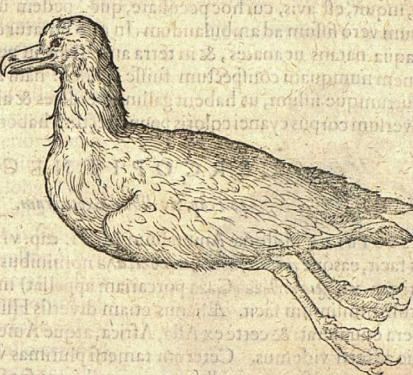
Hálva old seinni, skrivaði Ole Worm sitt kenda *Museum Wormianum* har nógvir norðurlendskir fuglar verða lýstir. Um hetta sigur Finn Salomonsen, at „... ejendommelig nok er ogsaa heri Færøerne absolut det Sted, hvorfra de fleste mærkværdige Fugle stammer. Dette skyldes særligt, at to færøiske Præster, Lucas Debes og Hans Rasmussen, indsamlede en Del Fugle paa Øerne og skænkede dem til Museet“.

Thomas Tarnovius, 1669

Um Tarnovius sigur Finn Salomonsen, at hann

tremum Decembrem ejusdem anni, videlicet millesimi sexcenti
dem Hoiero skuam avem accipiebam, cuius in Farrensum avi
eminerat epistolâ Martio præcedente exaratâ: & quia nonnu
onebat variare confpiciebam, illius brevem historiam cum
in hoc Autario Lectori oculis subiicere volui.

SKUA HOIERI

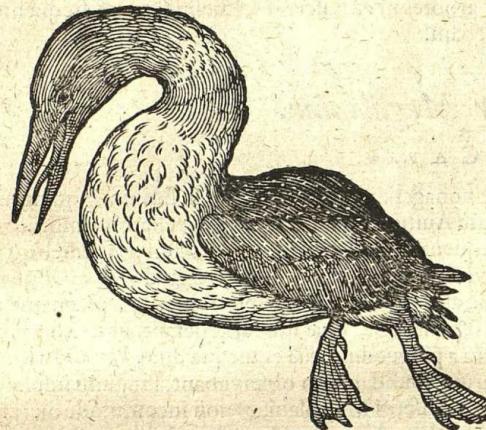

avium aut Gaviatum, binarum unciarum longitudinem non
im pñne unciarum longitudinem explebat, & paullum ex
nit: quatuor majores alarum pennæ remiges nigrae, non alba
adscripterat, nisi forte similem notam in aliis ejus generis avi
ad medium usque pennarum longitudinem, illas candidas re
n etiam maiores & supernas tres caudæ pennas, quæ ouropygio
nigræ, non secus ac alarum extrema: ad ceteras verò pennas cor
neracei ex nigro erant coloris, niger tamen exuperabat, & Hali
emulabantur: crura in extima fere corporis parte collocata ha
uaticæ, supraquæ genu valde erant brevia, à genu deinde ad ped
onga: pedes plani, tribus digitis prædicti & brévi calcar: interio
articulis constabat; medius, qui longissimus, tribus, medio long
calcar, unicum articulū habebat: omnes autem digitii in parvos
& nigræ membranâ sive cartilagine cōnexi erant ad ungues usq
avis ex Hoieri relatione perinde graftetur in omne genus avic
abest quin mihi persuadcam, illam esse, aut certè ei persimili
us Historia Æ Indiæ Occidentalis lib. xiv. cap. viii. describit, ut
vera sunt quæ scribit: nam hæc utrumque pedem planum ha
autem sinistrum dumtaxat pedem planum sive tribuit, alterum
ile pedi similem. Sed forsan Lectori non erit ingratum, si ca
nē convertam (Hispanico enim sermone scripti) & hic subiici
iciuntur in hac insula Hayti, sive Hispaniola, tum ea quæ à D. Ic
e in aliis huic Indiæ adscriptis, aves meæ opinione valde mirabi
tam supra terram, quam in mari & fluminibus prædicti & vi
poris mole tam grandes, quam magnus Larus sive Gavia, pen
iles, mixti videlicet coloris ex albo & fusco: rostrum etiam fin

Mergus maximus Farrensis

C A P. VI.

HVNC Mergum accipiebat anno à nato Christ
um, Cl. V. Doctor Petrus Pauwijs, primari
in Academia Lugduno-Batava, missum Bergi
tiro Doctore Henrico Hoiero Medico Bergensi, cui n
imilem videre, nec apud aliquem Autorem ejus hist
am, operæ pretium me facturum existimabam, si ejus
ion adçò feliciter ut cupivissem, & qualem ex ave re
nic subiicerem.

modo carinata, superiore parte qua rostri parti conn
recurvis utrimque prædicta, mediâ autem parte aspera
rum & brevium dentium introrsum spectantium ordi
neret & conficeret; nam rostrum dentatum non erat
habebat; quæ in pectoro, toto ventre, & alarum supin
autem alarumque prona parte, longiores & nigrae; sin
nis maculis albis insignitæ, quæ in dorsi quidem lateri
circa collum in medio dorso, alisq. & supra caudam, i
tes, invicemque tegentes ad maculas illas usque, eam
in Meleagridæ sive Numidica gallina conspicitur: col
oris pennis constante, caput etiam similibus pennis te
ambiebant, parvis maculis albis erant distinetæ: sub
albas nigris permixtas habebat: prona similiter colli
pennarum, ad uncis longitudinem parvis pennis nigris.

„nævner kun større og særlig ejendommelige Fugle,
samt de for Fuglefangsten betydningsfulde Arter og
beskriver selve Fangsten nøje; af Smaafugle nævnes slet
ingen.“

Lucas Jacobssøn Debes, 1673

Um Debes sigur Finn Salomonsen, at hann „nævner
— ligesom Tarnovius — kun de almindeligste Fugle,
og ikke de smaa Passeres, der ingen økonomisk
Betydning har, men kommer dog ind paa flere Arter.
Der er gode biologiske Skildringer, ogsaa af Fuglef
fangsten.“

Peder Hansen Resen, 1688

Hóast *Atlas Danicus* hjá Resen hefur víst seg at vera
áhugavert, so kom hetta ikki út fyrr enn væl seinni.

Exoticorum libri decem
(s. 367): Clusius gevur
skúgvínnum vísindaligt
navn „Skua Hoieri“ við
stöði í fóroyiska navninum
og Hoyer.

Exoticorum libri decem
(s. 102): Hoyer sendi
eina hávgás til Peter
Pauw í Leiden, og Clusius
viðmerkir, at „Hoyer
skrivaði, at hesin fuglur er
fingin við Føroyar, ið liggar
millum Noreg og Island.“

Onnur verk

Umframt áðurnevndu verk, komu í hesum tiðars
skeiði slóðbrótandi verk frá ðórum náttúrufröðingum
í Evrópa. Talan er um verk, ið vóru tann fremsta
vísindaliga vitanin. Nevnast kunnu:

- Francis Willughby. 1676. *Ornithologiae Libri tres*.
- Mathurin Jacques Brisson. 1760. *Ornithologie*.
- George Edwards. 1764. *Gleanings of Natural History*.
- Morten Thrane Brünnich 1764. *Ornithologia Borealis*.
- Comte de Buffon. 1781. *Histoire naturelle des oiseau*.

Í hesum verkum verður víst til fuglar í Føroyum.

albicat, pedes nigri. Capit deinceps fuscum, nisi quod linea
alba ab ictus oculo ad rostrum partem proximam ducentur
inibat in editissimum caput, ut Luria, magnitudine exigua
gallina minorum, ova eis maculata ex albo & nigro.

Grandior illa Comitia est. Tunc corpus totum nigrum
excepto pedore quo albet, pedes nigri; rostrum nigrum
oblongum, acetum, ova inedita; lobus capularum margini
nigri excludit yaneas ples coloris sed lineamenta horum
diversorum colorum mixte variegatae in veluti pecta.

In altero ordine collocare placet duas diversas species & terrae
indivisa ingrediuntur, iste — pedibus ad intercedendum
intelligitur. Pedes mole corporis anterem aquilino nigro minorum.
Prior IUDIBRIMEL est maior, sicut et ipsi dicitur.
Quis superius aut humero nisi quam Insulanos pro Hal-
cyonem subere dicit, haec sine dubio ratione in hunc quod
eum subere dicit, haec sine dubio ratione in hunc quod
Halcyonem mox factum in aliis marinis praedicatur
actio a gryz acceptior: quam ego minime per Halcyone
repitum si nec alterum quam tali proxime ad Halcyonem
accidere ritum. Longi enim dissentient de scriptis Dioni:
Caput eius fuscum, sit collo cinctus albo, pedes item ibidem
albi, pedes nigri.

Alterum Gori fugely colore corporis Alba non a brimis
quam magno lucere vixit maris; rostro eis late
ad modum rorcularum. caput oblongum nigrum, oculo
nigro marino, caudis circulo tringuntur, pedes nigri,
quo non nullus ad incidentium usq; sed nec ularam, quia
id modum exiles habet. Elementum accidere nec velare
enquam res est utraq;. Rarissima haec et non
mihi peculiaris gryz annis visitar, nec ubi facta
rur opera det, ulli hominum deploratio.

Ita sane species in me gryz ego nidermavadebam.

Tertia classis est quae tres species forma & ceteris
at geno hoc valde affines quod temperatuam proximam
cum & in alte tantummodo oceano versantur.

Habent & magnitudine anteit, gallina medieorem ma-
gnitudine, forma Falconis utrumq; & Vulgo Haaff,
Iest, hoc est equis marino in condescensione appellatur
Cineraria & unicolor, colore nebulosus albore pectus
in brestra velro incisus veluti Falconis sed brevis;
Ad eis geno & religimus duarum insigne utriusque
spectus ex hoc resane pectorale, & litora legere
qui possim spectabile solet, certe se-pastalem in
opinio esse xoxiam.

Altera stormfincka hinc paulo major hinc & raro
grisea est nec maculis rostro exili ac medium, pedibus
pro superiori redig duxerit, signum sive ipsorum plumbis
incredibili pedum velocitate transcurserit, ac nimbi instar
ferri non sine admiracione videas, ut transformari in haec
veri posset, quod de Camilla nimis hypothek Virgilium;

Illa vel intata regeli per simma volaret
Gramina, nec teneras duras latas set arisat:

Vel mare per medium fluidi impensis tementi

Ferret iter celares nec tangere aequore plantas.
Cateratque hinc si navigantib; appropinquat deponenda est
stolidi vel laetitiae nimirum.

Tertia species Baruffard magnitudine rarer, nec sub pede
candidum, nisi dorsoq; et collo nigricans, rostro item
nigro & lobis latiori nominab; pedibus nigris, natae
velocissima rite te potest quantus stormfincka distinxerit.
Haec tres species ubi facta — posterum nesciunt. Proxi mea
quidam opinione ad Halcyonem descriptum inter aer quay
enim meridionalis proximum accidere videtur quinque nam
albo ad Phoenicis descriptione — prorsus non quadrarent.

Cuius hinc locum S. Kuei tribus fatus Africis generis videtur
admodum, sed pede mole corporis & rapacitate illis
respondet. rostro & cunctis, sed non ad radem latum
corpus griseum, sole albarum extremitate albore
pedes item griseos. Factum negligenter in apertis
campis producit ex obi gryzis anatomis grandioribus
similib; exibit autem melius nigris insignibus.
Pectus tamen vestitus, sed et probatum in omne genus alicui
infectissime exercet.

Cento ordine descriptae veniant duas diversas species
anterum, quomodo prius & hinc segregas capite collumq;
labi nigri, circulo albo cinctum, pedibus albarum
ala item, rectum collum, pedes nigris, magni-
tudine sua anali respondet.

Altera species Brandgaar auctoribus paulo minor
capit griseum, collum subr. circulo cinctum, pedes griseum
ala item, rectum collum, pedes nigris.

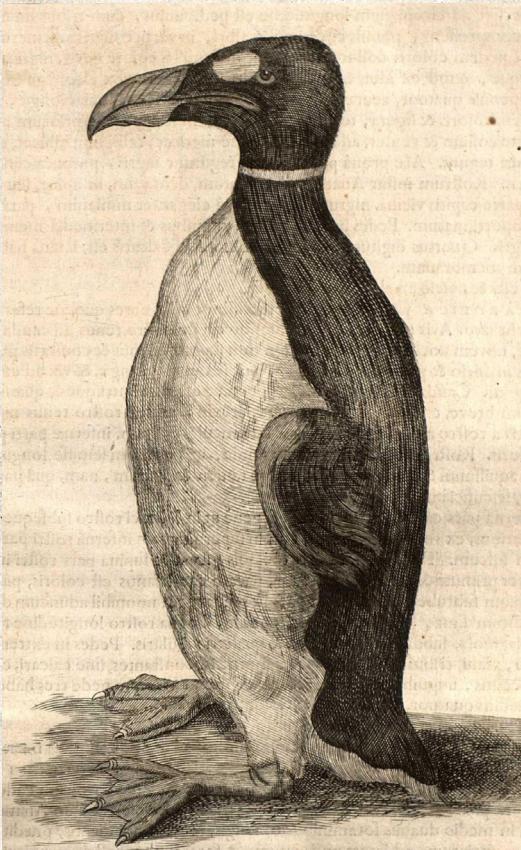
Haec species variorum in Farris significatur, nec sic facta fuisse
vnde a. venient, & quo migrant nemini cognitum.
Insuperatio ex longi experientia nata est, sic ubi appa-
reant mutationem magistratus innoveret.

Ahae gryzis omnibus auctoribus facta hec regula copia.
Hadeng de ~~factis~~ avibus Farris Jus. familiis &c. gryzis.
Nunc de aliis quas in arborebus Orcadianis nasci possunt
est breviter. CLAIKS hinc CLAIKGEES, Scolop.

Omanfyri: Bræv frá
Henrik Hoyer til Clusius,
1604. Her skrivar hann
m.a. um havgás og
gorfugl.

Til högru: Museum
Wormianum (s. 292): Her
verður hvítravnur lýstur og
hann verður vísingdaliga
navgivingin („Corvus
versicolor Feroënsis“)
fyrstu ferð.

CORVUS VERSICOLOR Feroënsis, colore & albo & nigro alternatim in corpo-
re dispositis. Minor aliquanto est corvis nostris nigris vulgaribus: sed rostro, capite,
alis, pedibus, totoque habitu iis respondet. Capite circa rostrum & oculos albo, verti-
ce nigro, collo, pectore & dorso nigris, alarum pennis majoribus albis, minoribus pectus
spectantibus nigris. Caudam obtinet ex nigris & albis alternatim constantem, albicat
& Uropygium, ut & pars ventris caudam spectans. Duos ejus generis ex Insulis Fe-
roënsibus accepi, sed jam fermè à vermis nasci possunt, ut aliae aves, à Blattis
& tineis conservari ejusmodi avium exuvia possint.

152

Norrigis

Der komme ingen Orne/ Falke eller Høge/ uden et slags Fugel/som de kalde Tjuvuen/ oec en art lige som Fiskefalken er/ der ere sorte Røgne alt Sommeren igjennem/ men brogede Røgne komme der om Slæcte tiden om Høsten/ oc sye sidens bore met di andre/ fordi alle Fugle syre der fra om Vinteren/ uden Mæggen alene/ hand blifuer der baade Vinter og Sommer.

Der ere oc afstillinge Hafffiske under Landet/lige som her under Norrig/ dog ingen Troldhuale komme der/ men Roers Huale oc smaa Huale/ 18 eller 20 Alnelange/ blifue stundum inddrefuen aff Dualbunde/ naar de labe i Stium/ eller paa leg/ oc naar de komme ind paa Vigurerne/ saa forsigte Indbygge gerne dennem met Baade oc Skud/ oc sage dennem ind paa Landet/ thi der som en eller to Huale lobe for hen/ der lobe de andre als le ester/ oc det steer offte/ at Hualen fører Baad oc Folk lange synde paa ryggen/ oc somme Baade blifue om lagne/ oc stundum drukne en Mand eller to/ eller flere/ oc de andre blifue redt/ en part Huale undkomme oc ligien/ oc gaa at Sjøen.

Heden ved Anno Christi 1587. blefue 300 smaa Huale stort oc slagne oc i Land drefne det ene Aar der paa Denne/ oc saadane er tilforn skeet/ oc skeet gierne hurr & ellers huert/ Aar/ oc derude Zaagemorcke/ at Hualene ikke kunde see Landet/ naar de komme me lsbendis i store hobe sammen/ oc den Zaage kalde de Grim demorcke/ det er Zaage eller morcke stiso/ som fører dennem Hualsgrundin til Land.

(Alt huad som er gjort aff Traa eller Icaru udi Trelleverck saa som en Rissi(cracis) det kaldis en Grind paa Norske/ oc fordi at Hualene lobe jesnisdis hos hin anden oc store hobe/ naar de lobe paa leg/ da kaldis den Hualhob en Dualsgrind/ sas som i den gractat om Fiske mere et omrort.)

Der ere mange slags Skelfist/ oc met afstillinge lyd/ rode oc sorte/ oc stribede/ oc findis Perler udi somme. Saal findis der en liden Steen flydendis ved Strandebredden/ oc er fiskesom et

Hóast fuglaslögini eisini voru at finna aðrastaðni, so var tað, sum so, bara úr Føroyum, at man kendi fuglar sum súlu, havgás, skúgv og gorfugl. At tað var úr Føroyum, at hesi fuglaslög av fyrstanum tíð vórdu kend, setti síni eyðkenni, ið framvegis kunnu siggjast.

Tey ví sindaligu djóra- og plantunövn, sum verða brúkt í dag, eru navngivin eftir tí tvínevni skipan, sum Carl von Linné kom við í 1753. Brünnich var tann fyrsti, ið gav fleiri fuglum navn eftir hesi skipan. Eitt nú nevnir Brünnich skúgv „Catharacta skua“. Ofta verður tað tikið fyrir givið, at skua parturin kemur av enska navninum fyrir skúgv, ið eisini er skua, men so er ikki. Tað er føroyska navnið, ið er upprunin til növnini á bæði enskum og latínskum.

Eisini í fronskum setti vitanin úr Føroyum síni merki. Havgásin eitur á latíni *Gavia immer* og á fronskum plongeon imbrin. Imbrimil er eitt eldri føroyskt navn fyrir havgás. Enntá ein slekt av pingvinum verður á fronskum kallað gorfou. Upprunin er føroyska navnið á gorfugli.

Til vinstru: Museum**Wormianum (s. 301):**

Worm fekk trý skinn og ein livandi gorfugl úr Føroyum. Tí megnadí hann at gera eina sera neyva frágreiðing og mynd av gorfugli. Hetta var í langa tíð hóvuðskeldan, tá aðrir náttúrufrøðingar skrivaðu um gorfugl.

Til högru: Norriges

Oc Omliggende Øers sandfærðige Bescriffuse (s. 152): Her verður fyrir fyrstu ferð sagt frá hvítravni.

„Tað vísir seg, at ein partur av tí vitan, ið náttúrufrøðingar í Evropa savnaðu, hevði sín uppruná í Føroyum. Finn Salomonson skrivar, at naar Færøernes Fugleliv i den ældre Tid var bedre kendt end Danmarks, ja — kan man godt sige — bedre end de fleste andre europæiske Landes, skyldtes det, at Fuglelivet her mere end noget andet Sted spiller en Rolle økonomisk for Befolkningen, og at denne derfor lever i intim Kontakt med Naturen paa disse afsides Øer.“

KELDUÁVÍSINGAR:

Exoticorum libri decem:

<http://goo.gl/gwrin6>

Norriges oc omliggende Øers sandfærðige Bescriffuse:

<http://goo.gl/KokMID>

Museum Wormianum:

<http://goo.gl/Gyu3eN>

Salomonson, F. 1934. Den færøiske ornithologis historie inttil aar 1800. Dansk Ornitoligisk Forenings Tidsskrift, 28, 79–114.

Aldagamlar vísindaligar greinar á netinum

Í sambandi við 50-ára fóðingardagin hjá Fróðskaparsetur Føroya hevur Føroya Landsbókasavn i samstarvi við Fróðskaparfelagið skannað fleiri aldagamlar vísindaligar greinar, sum higartil ikki hava verið algongdar fyrí almenningin.

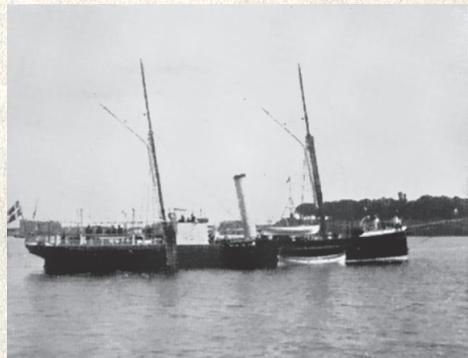
Nakrar av hesum vísindaligu greinum eru umrøddar í hesi útgávuni av Frøði.

Greinar og Skjøl síggjast á

www.handrit.fo/setur50/

Rannsókn dr. Th. Mortensens í árinum 1899:

Fyrsta stórkanning av ryggleysum sjódjórum undir Føroyum

Danski djórafrøðingurin Th. Mortensen gjørði í 1899 lívfrøðinga kanning undir Føroyum av ryggleysum sjódjórum. Kanningin varð gjørd á sjóverjuskipinum Guldborgsund og var tann fyrsta stóra kanningin av ryggleysum sjódjórum við Føroyar. Kanningin varð stórliga fagnað og væl móttikin á Zoologisk Museum. Levinsen, ið var deildarstjóri á savninum, skrivaði í ársfrágreiðingina fyrir 1900, at tað týdningarmesta, ið var lagt aftur at savninum hettá árið, var tað, ið dr. Th. Mortensen hevði savnað undir Føroyum.

Tær fyrstu vísindaligu skrásetingarnar av ryggleysum sjódjórum undir Føroyum vórðu gjørdar í seinastu helvt av 1700-árunum. Hetta varð gjört í sambandi við, at roynt varð at geva eina lýsing av náttúru, tilfeindi og íbúgvum í Føroyum. Eftir boðum frá dansku stjórnini ferðaðist fóroyski náttúrufroðingurin og búskaparfroðingurin Jens Christian Svabo um allar Føroyar í 1781-1782, og á hesum ferðum savnaði hann skynsamliga öll slög upplýsingum. Ikki fyrr enn nógvar á seinni varð frágreiðingin givin út, í 1959, og hon er ein av teimum eldru söguligu heimildunum, ið hava stóran týdning. Í henni verða nevnd uml. 20 ryggleys sjódjóraslög, fyrst og fremst lindýr og krabbadýr. Jørgen Landt, sum var prestur í Føroyum 1791-1799, gjørdi eina frágreiðing, og hon varð

lóngu givin út í 1800. Í bók hansara eru skrásétt uml. 60 ryggleys sjódjór. Helvtin av teimum eru lindýr; restin er svampar, holadýr, bustmaðkar, krabbadýr, mosadýr og tindadýr.

Tað, ið savnað varð gjøgnum 1800-árin, var lítið í vavi og tilvildarligt (Tendal & Bruntse 2001)¹. Í 1844 var Japetus Steenstrup, ið seinni gjördist professari í djórafrøði við Keypmannahavnar universitet, í Føroyum og gjørdi kanningar. Hann dreggaði í ávísum stóðum frá árabáti. Hann almannakunngjørdi ikki úrslit síni, men tað tykist, sum hann hugsavnaði seg um lindýr. Savn og uppskriftir hansara fevna

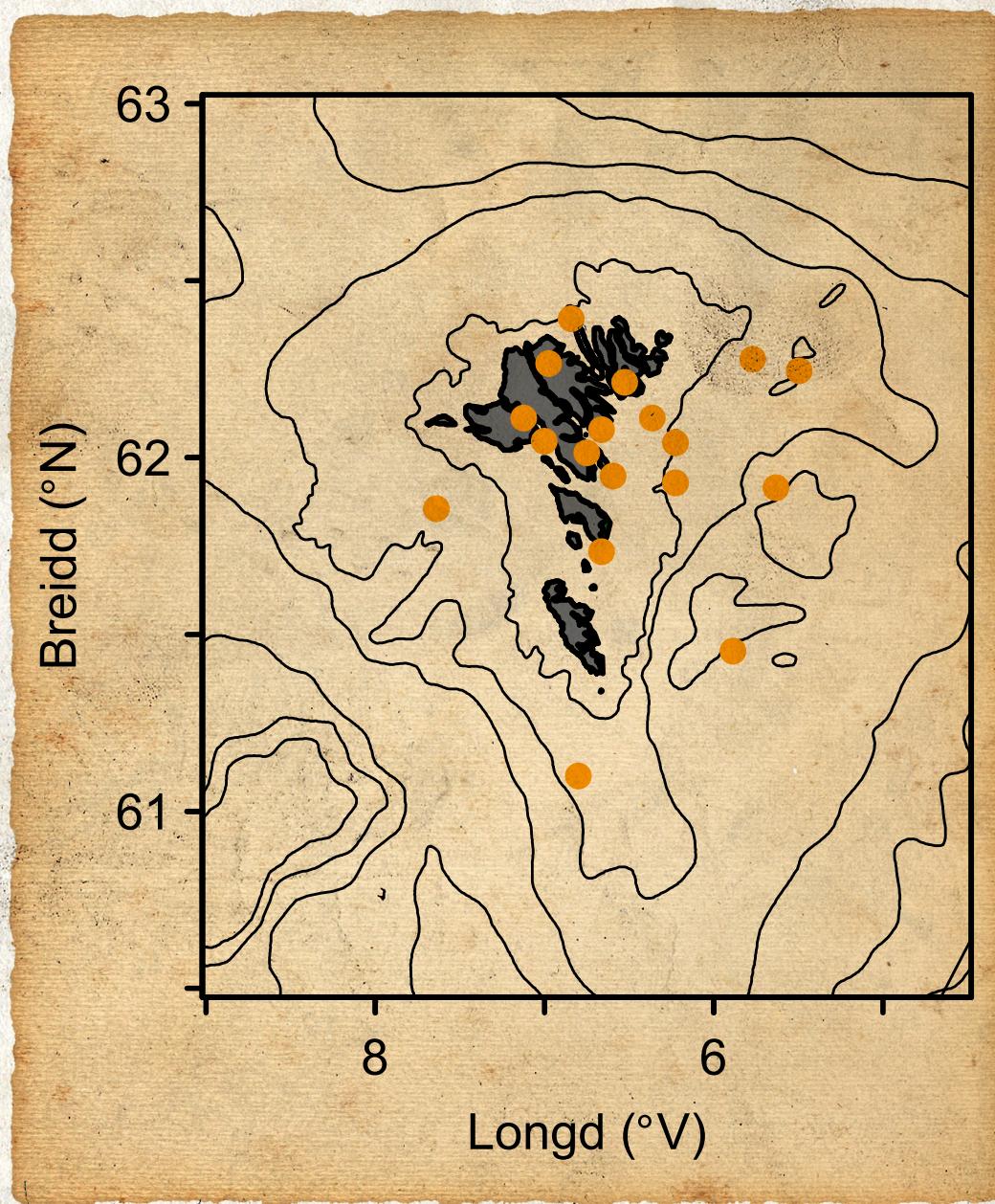
Mynd 1. Th. Mortensen arbeiddi frá sjóverjuskipinum Guldborgsund og tok sýni allastaðni kring Føroyar innan fyrir 3 fjórðinga fiskimarkið, úr fjøruni og út á uml. 300 m dýpi. Kanónbáturin Guldborgsund varð bygdur av stáli á herskipasmiðjunni í Keypmannahavn í 1884 og varð nógv nýttur bæði sum sjóverjuskip og til hernáðartænastu, til hann varð tíkin úr tænastu í 1922 (Heimild: Larsen 1932).

Ole Secher Tendal
ostendal@snm.ku.dk
Zoologisk Museum

¹ Les meira um kanningar av botndjóralívinum á fóroyskum sjóðki í: Tendal, O.S. and G. Bruntse. 2001. *Marine biological investigations and assemblages of benthic invertebrates from the Faroe Islands*. Kaldbak Marine Biological Laboratory. The Faroe Islands. 80 pp.

Mynd 2. Hetta eru leysliga
ásettu knattstóðurnar
fyri sýnstökustóð Th.
Mortensens undir
Føroyum í 1899.

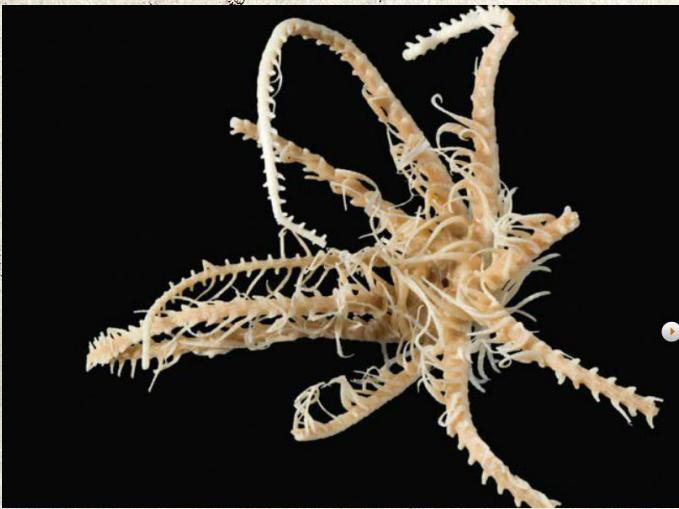

um 43 slög úr hesum bólkí. Oscar Schmidt, ið var professari í djórafröði við ouniversitetið í Jena, var í Føroyum í 1848. Hann gjørði kanningar kring Tórshavn, har hann serstakliga leitaði eftir bivormum. Harumfram er at nevna tyska djórafröðingin Rudolph von Willemoes-Suhm, sum í 1872 var í Føroyum. Órindi hansara voru at lýsa djóralívð. Hann tók lut í eini rannsóknarferð, sum danska stjórnin skipaði fyrir, og sum kannaði möguleikarnar fyrir námsvinnu í Føroyum. Hóast hann hevði stórstan áhuga fyrir ryggdýrum, fekk hann eisini til vegar liðamaðkar av ökinum kring Tórshavn.

Men í seinasta helmingi av 1800-talinum vórðu

gjórdar fleiri danskar og útlendskar rannsóknarferðir, og á hesum ferðum vórðu gjórdar víðfevndar sjórannsóknir og kortlegging av staðfröðini í Norðuratlantshavi. Tær avdúkaðu, at føroyska sjókið er tað týdningarmesta økið, har sjógvur frá Arktis og Atlantshavi mótað ávikavist norðan og sunnan fyrir ryggirnar millum Ísland og Skotland. Í sama tiðarskeiði øktist kunnleikin til djúphavsdjóralívið undir Føroyum munandi, meðan ryggleysu dýrin á føroyska landgrunninum vórðu verandi at kalla ókannað.

Starvsfólkini á Zoologisk Museum á Keypmannahavnar universiteti varnaðust, hvussu steðan var, og tískil varð djórafröðingurin Th. Mortensen

Mynd 3. Th. Mortensen (Heimild: Blegvad 1940). Ætlandi er hann um 35 ára aldur her. Dr. Th. Mortensen frá Zoologisk Museum í Keypmannahavn gjordi fyrstu stóru roynd at savna inn ryggleys sjóðjór undir Føroyum í mai og juni 1899.

sendur til Føroya til at savna ryggleys dýr. Um tað mundið hevdi Mortensen fleiri ára royndir frá feltarbeidi í donskum sjógví, lutvist sum hjálparfólk á donsku lívfrøðistøðini í 1895-97 (rannsóknir, ið hovdu samband við fiskiskap), lutvist sum lærari á havlívfrøðiligu summarieskeiðunum á universitetinum, sum vórðu skipað á ymsum støðum. Sostatt var hetta hansara fyrsta rannsókn í ‘útlendskum’ sjógví, men avgjort ikki hansara seinasta.

Skip og útgerð

Danski herflotin hevur langa siðvenju í at stuðla havrannsóknum við at útvega útgerð, flutning og arbeiðsmegi og harumframt við at seta tíð av til sýnistøkur frá umsjónar- og kanningarskipum. Í Føroyum byrjaði hetta í 1878, tá ið tann seinni væl kendi C.F. Wandel, flotayvíarmaður, ið tá var kapteynur á postskipinum millum Danmark, Føroyar og Ísland, gjordi nakrar dreggingar.

Mortensen kom til Føroya síðst í mai 1899 og fór umborð á Guldborgsund, ið var fyrsta sjóverjuskip, sum varð sent til Føroya (mynd 1). Tað var í tænastu í Føroyum frá januar 1899 til juli 1900, tí nögvir enskir trolarar tá í tíðini virdu ikki 3 fjørðinga sjómarkið. Guldborgsund var heldur lítið skip, bert 36 m, til uppgåvuna í hesum ringa farvatni, men arbeidið hilnaðist sera væl; teir, ið ikki vóru so fegnir, vóru sjálvandi tað stóra talið av enskum trolarum, sum annaðhvort vórðu tiknir ella riknir aftur.

Skipið var ikki gjort út til lívfrøðiligt arbeidi, og Mortensen hevur ikki lagt nakrar upplýsingar eftir seg um, hvussu hann arbeiddi, uttan tað at hann dreggaði. Mest sannlíkt er, at eitt damprikið spael var umborð, sum hann hevur kunnað nýtt við

stálveiri ella hampareipi. Dreggið kann hava verið eitt av teimum, sum vórðu nýtt við góðum úrsliti á Ingolf-rannsóknarferðini nøkur ár frammanundan (1895-96). Tað hevur verið néyðugt at vaska sýnini, og gera fyrstu skiljingina á opnum dekki, og kanška hevur stóðufestingin av djórunum og merkingin eisini verið gjord á dekkinum. Hetta man stundum hava verið trupult, so skiftandi sum veðurlíkindini vanliga eru undir Føroyum.

Háttalag í sýnistøkuni

Heldur óskiljandi er, at ongar viðmerkingar ella listar við kanningarstøðum eru frá rannsóknini í Føroyum. Hetta er ikki í samsvari við arbeiðsháttin, ið hann seinni brúkti á rannsóknarferðum aðrastaðni í heiminum. Møguliga er ein listi gjordur, samstundis sum tilfarið er skilt, men eingin hevur givið sær far um hetta, og tilfarið varð til bara flokkað og lagt á goymslu saman við øðrum søvnunum á Zoologisk Museum. Tann núverandi listin yvir støðir er gjordur við støði í upplýsingum í seinni útgávum, serstakliga teimum, ið eru í bókaverkinum The Zoology of the Faroes, og frágreiðingini frá Ingolf-rannsóknini, merkiseðlum á krukkum og eskjum í søvnunum, eldri savnskráum, og úrdrögum úr eini viðfevdari kortskrá, ið dr. G. Høpner Petersen greiddi úr hondum í sambandi við arbeidi sítt um skeljar undir Føroyum. Tað hevur verið heldur trupult at fáa til vegar rættar upplýsingar. Tað at ein vanligur listi yvir støðirnar saknast, hevur vituliga havt við sær, at óteljandi frávik og óneyvleikar eru at finna millum hovundar og tey, ið hava skrivað merkiseðlarnar; tað snýr seg um stavsetning av staðbundnum növnum, dagfestingar og lýsingar av dýpi. Tjúgu og fýra sýnistøkustaðir hava verið

Mynd 4. Stóðini, ið vórðu kannað, og talið á slögum, ið Th. Mortensen fann undir Føroyum í 1899. Dýpni eru tilskilað í metrum, men á nógvum merkiseðlum eru tey tilskilað í favnum. Savnið varð skipað inn í arbeidið, ið starvsfólkid á Zoologisk Museum gjørði í sambandi við søvn, ið vórðu fingin til vegar á Ingolf-rannsóknarferðini 1895-1896 og bókaverkið "The Zoology of the Faroes", sum tilfár varð savnað til í 1924-1927.

Date	Locality	Depth	Remarks	No of species
21.05	Sands Bay, Sandø	6-20 m	The official name is Sands Fjord	8
24.05	8 nm S of Mjovanes	40 fm		-
24.05	Klaksvig	21 m	Part of the substrate were Laminaria haperes	7
25.05	6 nm N by W of Kalsø	94-120 m	One label says 150 m. There seems to have been several dredging operations in the area.	82
25.05	Vestmanna havn	19-24 m		2
26.05	Bordønæs in N, 57°W 1 ¾ nm	52-ab.60 m		44
27.05	1½-2 nm in front of the mouth of Bordøvik	38-56 m		51
27.05	Klaksvig	19-28 m		21
29.05	Viderejde	19 m	Some labels give same depth, but say 25.06 and 01.07	11
29.05	Viderejde	Ab. 47 m		4
30.05	Vestmanna sund	Ab. 132 m	Also given as on 31.05	12
30.05	Vestmanna havn	19 m		
02.06	Vestmanna havn	20-60 m	There may have been more than one sampling occasion.	30
03.06	Kaldbak Fjord	19-75 m	It may have been on 02.06, or both.	15
03.06	The deep hole N of Nolsø	188-190 m	Somer labels give the date as 02.06., 9.06., 14.06. and 23.06.	20
07.06	13 nm W to S of Munken	274-292 m	Bottom type shell sand.	71
08.06	12 nm SE of Akraleiti, Suderø	260-282 m	Bottom with sand and mud. Position given variously, so there may have been more than one sampling occasion.	68
09.06	9 nm E of the S point of Nolsø	56-60 m		29
10.06	16 nm East by South of the southpoint of Nolsø	150-160 m	The date is given also as 20.05 and 20.06. There may have more than one sampling occasion.	76
13.06	5 nm SSE of Bispen (Fuglø)	94 m		31
13.06	9 nm ESE of Bispen (Fuglø)	Ab. 132 m		35
14.06	Kongshavn	94 m	May have been on 16.06	24
16.06	13 nm S of Myggenæsholm	130-150 m		37
26.06	Vestmanna havn	19-56 m		

eyðmérktir, men tað vóru við vissu fleiri, við tað at summir vóru tætt hvor við annan, og aðrir vóru vitjaðir fleiri ferðir.

Savnað varð vanliga inn á teimum leiðum, ið skipið hevði eftirlit við; tað var innan fyri 3 fjórðinga markið. Sýni vórðu tики kring allar Føroyar, tó flest eystarumegin. Sekstan vórðu tiki á 100 m dýpi ella gryni, 6 millum 100 og 200 m, og 2 millum 200 og 300 m.

Lagnan og týdningurin hjá savni Mortensens

Tað, ið Th. Mortensen hevði savnað, varð væl móttikið á Zoologisk Museum; G.M.R. Levinsen, ið var deildarstjóri tá, skrivaði í ársfrágreiðingina fyri 1900: „Tað týdningarmesta, ið er lagt aftur at savninum gjögnum árið, er tað, ið dr. Th. Mortensen hefur savnað undir Føroyum, meðan hann í ein mánað var staddir umborð á kanónbátinum Guldborgsund. Hóast tilfar úr føroyskum sjógví higartil hefur verið sera sjálksamt á savninum, ber til at siga, at djóralívið á hesum øki nú er sera væl umboðað“. Útsøgnin samsvarar væl við eina uppgerð yvir, hvussu nögy staksýni av skeljum vórðu tiki undir Føroyum innan fyri 3 fjórðingar í ávísum tíðarskeiðum: Frá 1860-1898 eru 19, men bara frá 1899 eru tað 59. Eisini um borid verður saman við rannsóknina The Zoology of the Faroes 1924-1927, sum útvegaði 182 skeljastaksýni, stendur savn Mortensens seg væl. Tað stuðlar undir fatanina, at í BIOFAR 1-verkætlani 1987-1990, har eitt væl storri øki enn tað núverandi 200 fjórðinga serbúskaparøki varð rannsakað, vórðu 276 staksýni tiki av skeljum.

Tá í tíðini var vanligt at greiða arbeidið úr hondum og síðan geva tað út sjálvstøðugt. Hetta snúði seg ikki bert um søvn, sum vóru fingin til vegar á rannsóknarferðum á høvuðsökjum, men eisini um søvn, ið stavaðu frá vitjanum á smærri, landafroðiliga væl allýstum økjum. Savn Mortensens varð ikki givið út, helst av ymsum ørsökum. Ein var, at starvsfólkini á savninum høvdu úr at gera við at skráseta rúgvismikla djúphavstilfarið frá

Ingolf-rannsóknarferðini. Ein onnur var, at Mortensen sjálvur gjørdi einki fyrir at skúnda undir hetta arbeidi, tí nakrar fáar mánaðir eftir at hann var komin aftur til Keypmannahavnar, fór hann avstað á rannsóknarferð saman við Johaðnes Schmidt, professara, til at arbeida í Siambflógvananum, og tí var áhugi hansara fyrst og fremst vendur móti tropiskum djóralívi.

Á Ingolf-rannsóknarferðini í 1895-1896 gjørdu tey ikki bara kanningar undir Íslandi og Grønlandi, men eisini tætt undir Føroyum, og tí var tað natúrligt at viðgera alt undir einum, eisini savn Mortensens í 1899. Soleiðis værð eisini gjört í nögvum frágreiðingum, og ofta var hetta eitt týðandi ískoyti. Tað var kortini ikki fyrr enn 25 ár seinni, at full nyttka kom burtur úr tí, sum Mortensen hevði savnað. Tað var í sambandi við The Zoology of the Faroes, ið var ein stórt kanning av djóralivinum í Føroyunum í árunum 1925-27, sum starvsfólkid á Zoologisk Museum tók stig til. Henda kanning varð stuðlað figgjarliga av Carlsberggrunninum.

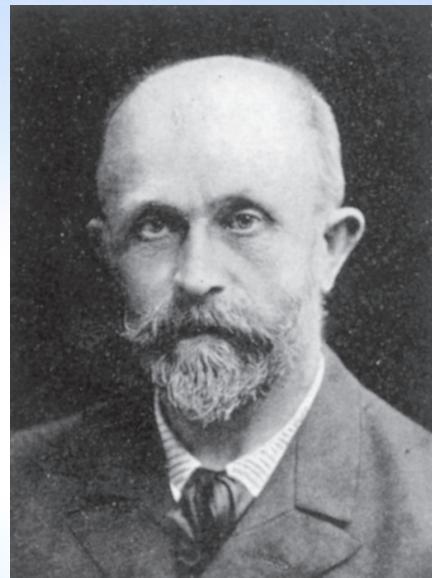
Tað hepnaðist væl hjá Mortensen viðvíkandi slögum. Verður gjört upp fyrir hvorja støð sær fyrir teir djórabólkar, sum vórðu viðgjørdir í The Zoology of the Faroes, sæst, at ymisleikin millum støðirnar er 2-82 slög. Í fímtan av hesum staksýnum vóru 15 slög ella fleiri, og í 10 av teimum vóru 30 ella fleiri. Tey bæði sýnini, ið vórðu tiki á stórustum dýpi, høvdu ávikavist 68 og 71 slög, og tað samsvarar væl við tað, sum er funnið á seinni rannsóknunum. Havast skal í huga, at hetta heilt víst eru lágt sett tøl. Hóast vit vita, at sjódjóralívið undir Føroyum er lufasliga ríkt, tí at botnur og sjógvur eru so ymislig, eru úrslitini, ið Mortensen kom fram til, sermerkt. Tí er væl skiljandi, at W. Lundbeck í fororðunum í viðgerð síni av svampunum í Ingolf-frágreiðingini sigur „... serliga er at nevna eitt týðandi savn, ið dr. Mortensen savnaði undir Føroyum í 1899“.

Tøkkir

Jan Sørensen fyrir at evna kortið til.

Veðurmátingar fyrir 150 árum síðani:

Lækni og býráðslimur skrásetti veðurlagið

Emil Madsen, lækni

Ein av mongu donsku embætismonnunum í Føroyum í 1800-talinum var Emil Madsen, seinni Hoff (1844 – 1929). Hann var útlærdur lækni í 1870 og var longu í 1872 embætislækni fyrir Føroyar og distrikslækni í Havn. Hann var á mangan hátt ein áhugaverdur maður. Hann var býráðslimur í Havn í nokur ár, umframta at hann eisini var lögtingsmaður fyrir Norðurstreymoy frá 1879-1883. Emil Madsen var ein iðin avhaldsmaður og gekk í fremstu røð at fáa fóroyingar at drekka minni.

Hanus P. N. Kjølbro
hanus@sjonam.fo
Sjómansskúlalærari á
Sjónámi

Hann fekk til vegar hagtöl fyrir ymiskar sjúkur í Føroyum og skrásetti, hvussu meint tær raktu fóroyingar. Hann sá, at ikki bara viðurskifti sum aldur og kostur vóru avgerandi fyrir, hvussu fólk komu undan sjúkum. Eisini veðurlagið gjørði mun í hagtölunum, helt hann.

Remarks on the Climate, in relation to Disease and Mortality, of the Faroe Isles er skrivað og almannakunngjört í *Journal of the Scottish Meteorological Society* í 1882.

Skotar settu veðurstøð upp í Havn í 1866

Emil Madsen nýtti hagtolini hjá Scottish Meteorological Society av veðrinum í Føroyum. Skotar fingu sær eina veðurstovu í 1855. Tann bretski veðurstovnurin í London var byrjaður fimm ár frammanundan, men skotar vildu hava kanningar gjórdar um veðurlagið í Skotlandi, og í tí sambandi settu teir málistøðir upp kring alt Skotland, umframta m.a. í Føroyum og í Íslandi.

Stöðin í Føroyum varð sett upp í Havn í 1866 – sjey ár frammanundan at Meteorologisk Institut í Danmark í 1873 setti sínar stöðir upp.

Mátingarnar frá 1867 til 1875 eru gjórdar í samtiðareindum, sum vit ikki eru von við at nýta í dag. Lufttrýstið er málta í tumnum (1 inch = 25,4 mm), og regnið er eisini málta í tumnum. Hitin í sjónum og í luftini er málður eftir hitastiga Fahrenheits ($^{\circ}\text{C} = ^{\circ}\text{F}-32 * 5/9$). Umrokna vit tolini, geva tey okkum eina góða ábending um veðrið og veðurlagið fyrir hálvari aðru óld síðani.

Várið byrjaði fyrr enn nú

Tó má havast í huga, at tolini eru frá einum átta-ára tiðarskeiði. Hetta er eitt alt ov stutt tiðarskeið at gera av, hvussu veðurlagið í Føroyum var tá. Fyri at fáa áltandi töl, mugu tolini fevna um eitt 30 ára tiðarskeið. Hetta hevur Erik Madsen vitað, men hann hevði ikki onnur töl at hella seg at. Hann tók tey, sum vóru. Tolini frá mátingunum víkja ikki so langt frá tolutum í dag. Tó er okkurt, sum ikki

heilt samsvarar við dagsins mátingar. Várið og summarið eru byrjað nakrar dagar fyrir, enn tey byrja í dag

Tveir fylgjandi vetrar kunnu vera sera ymiskir. Ikki bert í dag, men eisini fyri 150 árum síðan. Hetta sæst á tölunum fyri vetrarnar 1878/79 og 1879/80. Fyrri veturin var kaldur, og kavin lá frá 27. oktober til 5. januar. Seinna veturin lá bara eitt fölv av og á. Hetta eru tol fyri Havnina, so veðrið hevur heilt víst verið eitt sindur øðrvísi aðrastaðni í landinum.

Tá ið hesar mátingarnar vórðu gjördar, var veðurfröðin ikki serliga framkomin. Flestu frambrotini komu í byrjanini í 20. öld – og onnur framstig komu seinni. Onkur mátitöl hóvdu tí neyvan verið í einum slíkum riti í dag.

Umfarssjúkur komu við skipum

Yvirskriftin í greinini er, hvussu veðrið og veðurlagið hanga saman við ymiskum sjúkum. Loyvi mær at ivast í, hvussu nögv ítökiliga sæst til hetta í greinini. Erik Madsen leggur stórra dent á onnur viðurskifti, sum kunnu hava ávirkad heilsu fóroyinga í 19. öld. Hann sigur í stuttum, at veðurlagið í Fóroyum sum heild er gott fyri heilsuna, men hann heldur lítið um fóroyskan mat. Hann heldur eisini, at mannfólkini hava eitt alt ov tungt arbeidiðslív. Konufólkini og teirra arbeidi eru als ikki nevnd í greinini!

Sammett við í dag var miðal livialdurin heldur ikki høgur hesi árin. Tey 4575 fólkini, sum doyðu frá 1846 til 1875, vóru í miðal 44,4 ára gomul, men pinkubarnadeyði er við í hesum tølum.

Emil Madsen heldur, at spurningurin um nær umfarsjúkur raktu fóroyingar, og hvussu meint tær

raktu, var tengt at ferðasambandinum við onnur lond, og nær á árinum skip eru komin til Fóroya úr øðrum londum.

At enda nevnir hann eitt sindur um tey fóroysku húsini. Tey vóru ikki serliga heilsugóð, heldur hann. Tó ger hann mun á, hvussu sterkt fólk eru – og um tey eru ofta úti, ella um tey sótu ov nögv inni í teirri ringu inniliuftini og andaðu royk frá torvinum í seg. Vandin í hesum føri er fyri tað mesta sjúkur í lufrásunum, helt hann.

Mynd 4. Emil Madsen nevnir tey fóroysku húsini, sum hann helt vóru ikki serliga heilsugóð. Tó ger hann mun á, hvussu sterkt fólk eru – og um tey eru ofta úti, ella um tey sótu ov nögv inni í teirri ringu inniliuftini og andaðu royk frá torvinum í seg. Vandin í hesum föri var fyri tað mesta sjúkur í lufrásunum, helt hann.
Mynd: Fornminnissavnio

Men einki er so ringt, at tað ikki er gott fyri okkurt. Á europeiska meginlandinum doyðu í hesum tiðarskeiðinum nögv fólk í tí mikla hitanum um summaríð. Hetta sá hann tilbetur einki til í Fóroyum.

Though it has been ascertained by Dr. Pöppig and other recent expeditions that houses with walls below 10' in a depth of about 300 fathoms, especially the island of Shetland, as well as on western and south-western sides, a distance from the coast of about forty miles, yet the surface temperature of the surrounding sea is, as a consequence of the effects of the Gulf Stream, high enough to exercise a considerable influence upon the temperature of the isles. While the monthly mean temperature of the sea is, during the months of June, July, and August, respectively 1°6, 2°1, and 0°8 lower than the temperature of the air, it is during the winter a year higher, the greatest difference being for the month of December, 8°6.

The air of Fari always contains a relatively great quantity of vapour, the monthly mean humidity varying between 80 and 90. The moisture is almost equal during summer and winter; in spring there occurs a short drier period, the month of May being the only one in which the amount of humidity is less than that of the preceding and following months. The yearly mean is about 84. Frequently during the summer months a bright white fog envelops everything, and even during bright weather the summits of the mountains are commonly covered with clouds, and banks of sea-fog surround the isles often enough to justify the name of "the foggy islands."

The rainfall is considerably amounting during the year to 760 inches, being largest for the month of January, 80 inches, and least for the month of June, 57 inches.

The monthly number of days on which rainfall takes place varies, on an average, from about 30 days for June to about 23 days for December and January.

The climate is rather windy, the mild and moist west wind being the prevalent one.

The year presents an average of about 33 calm days and 150 stormy days, the latter occurring in the months of October, November, and December.

There are 216 stormy days (force of wind 5 and above), observed during the years 1869-70 and 1872-73, not much less than the half occur in December, January, and February.

The great majority of the storms blow from the south, south-east, but especially south-west direction.

TABLE II.—Distribution of 216 Stormy Days, 1869-70 and 1872-73.

	N.	NE.	E.	SE.	S.	SW.	W.	NW.
December—January—February,	2	3	4	25	12	43	7	3
March—April—May,	4	1	1	1	8	12	6	9
June—July—August—September—October—November,	1	1	2	12	9	26	8	7
Entire Year,	2	10	8	12	39	81.5	25.6	11.6

TABLE III.—Duration of Wind at Thorshavn. (Average of Ten Years in Percentages.)

N.	NE.	E.	SE.	S.	SW.	W.	NW.	Per- centage Mean Force
11.4	12.1	6.4	11.4	7.6	10.6	11.6	7.6	9.4

REMARKS ON THE CLIMATE OF THE FAROE ISLES. 50

According to the above facts we may be said to have a long, not very cold, but moist and stormy winter, beginning in the end of November and continued during December, January, February, and March, a relatively fair spring, during April and May; a damp and rather cool summer, ending in July, August, and the beginning of September; and a moist and windy autumn, from the middle of September to the middle of November. But the limits between seasons are not at all distinctly pronounced. The influence of accidental circumstances may be relatively large, and neither a mild winter nor a cold summer will indeed differ much from a normal situation. However, the winter is not so constant in its temperature, and the variations from day to day are too large to expect that the table of the daily mean temperature communicated in the Society's Journal (vol. v, p. 353), though calculated for a short period, will not for the summer be much different from the true mean, while the same table shows that a considerably longer period necessary to indicate the great and often sudden changes from day to day during the winter. As far as the influence of the seasons is concerned, the winter 1878-79 and the winter 1870-80 may be named as mean temperature of the former being for November, December, January, February, March, and April, respectively 34°8, 31°6, 35°7, 35°6, 35°1, 35°7, and for December, January, February, and March, 40°3, 40°7, 41°4, 40°3, 42°0, 44°6. While the average of days on which the wind force 5 and above occurred during the ten years 1879-80 was 216, the number of cold days was for the winter 1878-79, 97, less for the winter 1879-80 only 34; and while, for instance, during the months of November and December 1880 and January 1881, the maximum fell on days 40°2 and 32°0, we find for the whole winter 1878-80 only a single day on which the maximum did not reach 32°0, viz. 3d December 1879, 31°8. Snow seldom covers the ground during the winter, but during the winter 1878-79 it never disappeared from the 5th of October until the 5th of January.

The climate of Fari may, however, be regarded as a very healthy climate. Though the dwellings offer but a very imperfect protection against the weather, though the male inhabitants are often exposed to severe labour of different kinds, and though the food is, to a great extent, of a rather poor quality, the inhabitants are generally healthy, and especially the great age. The mean age for 4575 persons, respectively 1845-52, 31°6, 31°4. As regards the healthiness a comparison between the inhabitants of the Fari Isles and their nearest neighbours, the Shetland people, may be made by a reference to Dr. Cowie's book, "Shetland and its Inhabitants." By Dr. Cowie (M.D.) The common contagious diseases occur only at greater or less intervals, being imported by ships touching at Fari, and then usually a considerably number catch it at once. Among other diseases unknown here, excepting typhus has not visited the isles since the beginning of this century; small-pox not epidemic since 1709-10; scarlet fever occurred once, observed in 1873-75; while measles and whooping-cough, at least during this century, have returned at shorter intervals. Typhoid fever seems to be endemic, and influenza very often prevalent. Diphtheria and croup are well known. The prevalent diseases are febrile rheumatism, chloromania, and different kinds of dyspeptic illnesses, caused by coarse

Bóklingur við samrøðum á donskum og feroyskum frá 1846:

Danskar og Föriskar samtälir, til brúk firi båar natióninar

Alexandur Weihe gav í 1846 út bóklingin Danske og færøske Samtaler/Danskar og Föriskar samtälir, ið var ætlaður bæði feroyingum og dønum til tess at kunna seg við málini hvør hjá øðrum. Tað er serliga tann feroyski teksturin, ið er forvitnisligur, og tað sæst eisini aftur í tí, at á bakpermuni er ein stutt frágreiðing á donskum um störstu munirnar í framburði millum feroyskt og danskt.

Zakaris Svabo Hansen
zakarish@setur.fo
adjunktur í málfrøði á
Føroyamálsdeildini

Alexandur Weihe (1825-1870) var føddur í Søldarfirði og las og lærði seg fleiri mál í Keypmannahavn, men leyk tó ongantíð prógv. Eftir hann er m.a. fyrsta fosturlandsyrkingin á feroyskum og tann fyrsta samtiðaryrkingin, sum kom út í bók, *Førjaríman*.

Við fram- og bakpermu telur bóklingurin til samans 8 blaðsíður. Fulla heitið á frampermuni er:

Danske og færøske Samtaler, til Brug for begge Nationer; med en kort Fremstilling af den færøske Udtales Forskelligheder fra den danske.

Danskar og Föriskar samtälir, til brúk firi båar natióninar; vi ajnari stuttari framstidling äv imisthajtinun kjå ty förisku úttalini frå ty dansku
Af A.W.

Høvuðsinnihaldið í bóklinginum er sum longu nevnt samtalutekstir ávikavist á donskum og feroyskum. Danski teksturin er skrivaður í gotiskum stavum og stendur í vinstra teigi, meðan tann feroyski parturin stendur høgrumegin og er skriv-aður í vanligum latínskum stavum.

Samtalutekstir eru skiftir sundur í seks partar við yvirskriftunum „fista“, „onnur“, „trija“, „fjóra“, „fimta“ og „satta samtäla“.

Tað er greitt, at tað serliga er tann feroyski teksturin, ið er forvitnisligur, og tað sæst eisini aftur í tí, at á bakpermuni er ein stutt frágreiðing á donskum um störstu munirnar í framburði millum feroyskt og danskt. Tað er sostatt tað feroyska, ið er í miðdeplinum.

Hammershaimb gjørði uppskot til stavsetting sama ár

Tað er merkisvert, at bóklingurin hjá Alexanduri Weihe kemur út júst sama ár, sum V.U. Hammershaimb kemur fram við sínum fyrsta uppskoti til ta stavsetting, sum í stórum dráttum er tann sama, sum vit enn í dag nýta. Stavsettingin, sum Alexandur Weihe heldur seg til í hesum samrøðubóklingi, er tó ikki ávirkad av hesum, men er heldur eitt framhald av tí ljóðrætta stavsettingarlag, sum hevði verið nýtt at skriva feroyskt eftir frá seinnu helvt av 18. øld og sum legði seg tætt upp at tí ljóðliga framburði, ið orðini høvdú.

Bóklingurin hjá Alexanduri Weihe er á mangan hátt ein áhugaverd lóturnynd av feroyskum gerandismáli, soleiðis sum vit kunnu hugsa okkum tað miðskeiðis í 19. øld. Í innihaldi snýr teksturin seg um gerandisligar lutir umrøddar í gerandisligum máli. Fyrsta samtalan er um fyrstu lótuna á morgni: um tað at vakna og fara á føtur. Onnur samtala er

um morgunmat og tað, sum tá verður etið og drukkið. Triði partur leggur fyrí við at sprýra „er dögurðin liðugur?“ og so gongur samrøðan um tað, at ein gestur verður boðin til dögurða og um prátið, sum knýtir seg at tí. Í fjórða parti heldur dögurðaprátið fram og í fímtu samtalú verður tosað um klokkuna og tíð. Í seinastu samtaluni er evnið, at summaríð er farið at halla og heystið og veturin standa fyrí framman. Tosað verður um at fara suðureftir í heitari lond, Frakland og Italia og málini í teimum londunum verða nevnd.

Her verður nortið eitt sindur við orðatilfarið og stavsetningina í tekstínnum hjá Alexanduri Weihe. Tað verður tó eingin fullfiggað lýsing, men stéðgað verður bara við ávis drög í tekstínnum, ið kunnu siga eitt sindur um tað, ið eyðkennir hann samanborið við nútíðar mál og stavsetning.

Orðatilfarið

Hóast teksturin er knappliga 170 ára gamal, er málíð í honum á mangan hátt ógvuliga nútíðarligt og kennist als ikki serliga fremmant. Vituliga eru orð og máliskur, ið tykjast heldur gamalslig fyrí nútíðar lesarar, eitt nú tá ið orðið „falla“ verður brúkt ópersónliga og spurt verður: „fellur tygum smør og breyð?“ Her merkir „fellur“ eyðvitað ‘dámar’.

Í öllum tekstínnum verður hóviski og hátfíðarligi formurin „tygum“ brúktur heldur enn tann gerandisligi „tú“. Hetta er tó í góðum samsvari við, at dansk teksturin nýtir formin „De“. Í so máta er tað helst eitt tíðareyðkenni heldur enn eitt málsligt serdrag.

Í fyrstu samtalú verður einastaðni á donskum sagt, at „naar jeg vaagner, falder jeg almindeligen i Søvn igjen“ og tað verður í fóroysku útgávuni til „tåg E vakni, so sovni E gemajnt attur“ (t.e. „tá ið eg vakni, so sovni eg gemeint aftur“). Ein seinni hond hevur tó í útgávuni skotið upp at skifta orðið „gemajnt“ út við „oftast“. Og beint eftir hetta sigur dansk teksturin „De gaea dog betids til Sengs“ og tað verður á fóroyskum „Tijin färi dó nötylja niur“ (t.e. „tygum fara tó nóg tíðliga niður“). Her síggja vit orðasambandið „at fara niður“ nýtt um tað ‘at fara til songar’, og hóast tað nú sjáldan man vera at hoyra, so man tað ikki vera ókent kortini. Tað gongur eisini aftur í orðum sum „niðurfarin“ og „niðurfaringartíð“ og er í grundini natúrligur mótsettingur til orðasambandið „at fara upp“.

Eitt sindur av gammari hugsan og áminning um neyðugt arbeiðssemi síggja vit í tí, sum fyrsta samtalú endar við. Har verður sagt, at „jú majr E

Søldfirðingurin
Alexandur Weihe las og lærði seg fleiri mál í Keypmannahavn, men leyk tó ongantíð prógv. Bóklungurin hjá Alexanduri Weihe kom út júst sama ár, sum V.U. Hammershaimb kom fram við sínum fyrsta uppskoti til ta stavsetning, sum í stórum dráttum er tann sama, sum vit enn í dag nýta. Stavsettingin, sum Alexandur Weihe heldur seg til í hesum samrøðubóklingi, er tó ikki ávirkað av hesum, men er heldur eitt framhald av tí ljóðrætta stavsettingarlag, sum hevði verið nýtt at skriva fóroyskt eftir frá seinnu helvt av 18. øld og sum legði seg tætt upp at tí ljóðliga framburði, ið orðini hovdu.

sovi, jú majr vil E sova. Tä er ikki sunt; betri er at fára tyllja upp“ (t.e. „jú meir eg sovi, jú meir vil eg sova. Tað er ikki sunt; betri er at fara tíðliga upp“).

Eitt áhugavert dömi um regluliga nýtslu av miðstigi finna vit eisini í fyrstu samtalú, har ið tað einastaðni verður sagt, at „Tajr eru huabetri inn tijin“ (t.e. „teir eru hugabetri enn tygum“). Her fær lýsingarorðið *hugagóður* natúrliga miðstigið *hugabetri* í góðum samsvari við, at miðstig av orðinum góður jú er betri.

Stundum liggja orðaformarnir ógvuliga tætt upp at natúrligum framburði, eitt nú tá ið orð, sum nú vanliga verða skrivað í tveimum, síggjast samanskriwað. Dömi um hetta eru „ottyllja“ (ov tíðliga) og „nótylja“ (nóg tíðliga).

Stavsettingin

Stavsettingin í tekstunum er rættiliga regluföst og gjøgnumförd, men er tó ikki tann sama sum nútíðarstavsettingin, hóast hon í mongum fórum sampakkur væl við hana. Hinvegin er týðiligt, at stavsettingin hjá Alexanduri Weihe byggir á og er natúrligt framhald av teirri siðvenju, sum var galdandi í tíðarskeiðinum, tá ið hesin teksturin varð skrivaður. Við tí nýggja hátti, sum varð tikin upp í seinnu helvt av 18. øld at skriva niður kvæði, tættir og aðrar munnumentir, fylgdi tað, at skrivað varð á nógum ymsum dialektum, alt eftir hvør ið skrivarin var og hvaðan hann kom.

Hóast Alexandur Weihe var söldfirðingur og tí er úr tí økinum í Fóroyum, ið ber tvíljóðið „ei“

Danske og færøske Samtaler,
til Brug
for begge Nationer;

med en fort Fremstilling af den færøske Natales
Forstælligheder fra den danske.

Dansk og Föriskar samtälir,

fir bår nationinar;

vi ajnari stuttari framställing äv imisthajunun
kjå ty förisku úttalini frå ty dansku.

FÖROYA AMTS BÖKASAVN
TÓRSHAVN

A. W.

1932/35

Kjøbenhavn.

Trykt i G. E. Møllers Bogtrykkeri.

1846.

hetta eru eitt nú, at hann skrivar „heji“ (hevði), „bijji“ (biði), „vi“ (við), „miki“ (mikið), „kjøti“ (kjøtið). Bókstavurin „g“ ímillum sjávljóð sæst heldur ikki, og tí síggjast formar sum „tolilian“ (toliligan), „egvilia“ (ógviliga), „dövira“ (dögurða) uttan „g“ millum sjávljóð, stundum tó við tí ljóði sett inn í ljóðgloppið, sum hoyrist í framburði.

Ljóðfrálíking, tað at tvey eins ljóð, ið standa saman, stundum gerast ólík í framburði, verður vanliga ikki víst í stavsetning, og tí avdúkar stavsetning einsamøll ikki, um t.d. sniðið „bolli“ sipar til ‘nakað etandi’ (framborið –ll-) ella ‘nakað at drekka úr’ (framborið –dl-). Í tekstinum hjá Alexanduri Weihe verður hesin munur gjørður í stavsetning, og tí finna vit formar sum „fedlur“ (fellur) og „adlir“ (allir), har ið framburðurin er /dl/ og ikki /ll/. Øvut av hesum sæst eisini, at í tekstinum verður ljóðlíking víst, har sum nútíðar stavsetning annars ikki vísir hana, t.d. í /ettur/ (eftir)

í/y verður skrivað /y/, bæði tá ið tað í framburði er stutt og langt, og tað sæst í orðum sum „mytt“ (mítt), „vysst“ (víst), „try“ (try), „tymanar“ (tímarnar). Í hesum síðsta döminum er vert at gevæ gætur, at „-r“ í óbundnu endingini ikki er við hjá Alexanduri, eyðvitað tí at tað ikki hoyrist. Tað sama sæst í forminum „däänar“ (dagarnar).

fram sum [ɔi], so skrivar hann kortini nærum altið /ai/, har ið „ei“ kemur fyri, t.d. „majnti“ (meinti), „majr“ (meir), „sajnt“ (seint) og „ajnari“ (einari). Onkur undantök eru tó, t.d. tá ið hann skrivar /lojngi/ (leingi) og /ojsini/ (eisini).

„ó“ undan –gv verður skrivað „e“, eitt nú í orðum sum „egvilia“ og „negv“ og „a“ undan –ng verður skrivað við „e“, t.d. í mengar. Tað er í báðum fórum í góðum samsvari við malið norðan fyri Skopunar-fjørð.

Eitt annað frávik frá nútíðarstavsetning í tekstinum hjá Alexanduri Weihe er, at bókstavurin „ð“ kemur ikki fyri, hvørki inni í orði ella í ending. Dömi um

Her eru trý brot úr bóklinginum hjá Alexanduri Weihe:

Fista samtäla.

Upp, upp, stat upp!

Tajr liggja adlir y fasta svövni.

Tä er ottyllja enn.

Aldajlis ikki; klokkan er sjej.

E majnti, tä heji ikki veri so sajnt.

E atli mär strax at fära upp.

Skundi tijin at läta tijin y.

Onnur samtäla.

Kussi er fram tåy tijin eta morgumät?

Vit eta gemajnt morgumät klokkan nyggju.

Morgumätilrin er lijivur.

Morgumätabo.

E komi strax.

Fedlur tijin smör og brej?

Täki okkurt.

Tiara te er vidgita; kvär keipa tijin tä?

Darsum tijin vilja häva tä, skäl E gevæ tijin anvyssning på búina.

Tijin vilja gera mär ajn stuläjka härv.

Kaffe og sukur er ojsini här firi tijin at finna til ajn tolilian prys

E eri ojngin vinur äv kaffe;

E täki firr sjukkuladi.

Tijin häva egvilia väkurt postalyn.

E kepti tä å ajnari akutión.

Kussi miki häva tijin givi firi tä?

E gäv tyggju rigsalar firi tölv koppapör.

Tijin fingu tajr firi gott kejp.

Trija samtäla.

Er dövirin lijivur?

Klokkan er nysstani tölv.

E skäl eta dövira vi góun mätalisti.

E åt ikki y gjörkvöldi.

E komi at eta dövira kjå tijin.

Tijin eru miki välkomin; menn vit häva ikki mengar

Første Samtale.

Dy, dy, staae op!
De ligge alle i dyb Søvn.

Det er endnu for tidligt.
Aldeles iffe; Klokkens er syv.

Jeg tenkte iffe, at det var
saa tidligt.

Jeg vil strax til at staae op.
Synud Dem al slæde Dem

paa.
Jeg skal ikke være længe om
at slæde mig paa.

De skulle nu været i Skole.
Deres Kammerater lege i

Gaarden.

De ere mere flittige end De.

Ingen har vækst mig.

Jeg vaagtede Klokkens ser,
og satte strax i Sovn igjen.

Jeg veed iffe hvor De kan

sove saa lange.

Naar jeg ikke staaer op strax,

naar jeg vaagner, falder jeg

almindeligen i Sovn igjen.

De gaaer dog bedts til

Sengs.

Det er sandt; men jo meer

seg sover, jo meer vil jeg sove.

Det er iffe sunt; det er

bedre at staae tidlig op.

Fista samtala.

Upp, upp, stat upp!
Tajr ligga adlir y fasta
svöni.

Tä er ottyllja enn.
Aldajlis ikki; klokkan er
sjej.

E majnti, ta heji ikki veri
so sajnt.

E atti mär strax at sara upp.
Skundi tijin at lata tijin y.

E skal ikki vera lojngi um
at lata me y.

Tijin skuldu nú veri y skula.
Kammaritarrar tiara lajka y

garinun.

Tajr eru huabetri inn tijin.
Ojngin hevir vakt me.

E vaknaji klokkon sex, og
sovnaji strax attur.

E vajt ikki, kussi tijin
kunnu sova so lojngi.

Tä E ikki fari upp strax,
tä E vakni, so sovni E ge-
majnt attur.

Tijin fari do nötlyja niur.

Tä er sat; men jú majr E

sovi, jú majr vil E sova.

Tä er ikki sunt; betri er
at sara tyllya upp.

Anden Samtale.

Til hvad Klokkenset spiser De
Frofot?

Vi hvise i Almindelighed Fro-
fot Klokkens ni.

Frofoten er færdig.

Kom til Frofot.

Jeg kommer strax.

Behager De Smør og Brod?

Tag noget.

Dere Thee er fortæffelig;

hvor høber De den?

Derom De vil have det,

sal jeg give Dem Anvisning

på Boden.

De vil gjøre mig en For-

nieske derved.

De vil også finde Kaffe

og Sufser der for en taalelig

Pris.

Jeg er ingen Elster af Kaffe;

jeg foretrækker Chololade.

De har meget hjont Porcel-

lain.

Jeg høbte det paa en Auc-

tion.

Hvormegent har De givet for

det?

Jeg gav ti Rigsdalor for

tolv Par Kopper.

De sit dem for godt Kjøb.

Onnur samtala.

Kussi er fram tå tijin eta

morgumæst?

Vitjetu genmajnt morgumæst

klokkan nyggj.

Morgumætin er lijivur.

Morgumælabo.

E komi strax.

Feður tijin smör og brej?

Taki okkurt.

Tiara te er vidgita; kvár

keipa tijin tå?

Darsun tijin vilja hava ta,

skål E gevá tijin anvyssning

på búina.

Tijin vilja gera mår ajn

stutlajka härvi.

Kaffe og sukur er ojsini

här firi tijin at finne til aju

tolilian prys.

E er ojngin vinur áv kalle;

E taki firi sjukkuladi.

Tijin häva egvilia väkurt

postalyn.

E kepti tå å ajnari auk-

tion.

Kussi miki häva tijin givi

firi tå?

E gav tyggju rigsdalor firi

tolv koppapör.

Tijin singu tajr firi golf kejp.

rattir.

Tä vil vera nokk firi me.

Vit häva bert daglian kost.

Tä er alt y man kan in-
skja.

Vilja tijin täka til takka kjå
mer vi ty, y húsi kemst út firi?

Tijin fää stokt nejta-kjöt og
spinat.

Heji E vita, åt tijin komu,
skuldi E havt ordinera at

gera majri til.

E biji Tijin, geri ongar und-
skildningar; läti okkun fära
vi kvörjun örún sum vinir og
uttan komplimentir.

Tä er tä betsta; E häti
komplimentir.

Seti tijin niur, um tijin fed-
lur, tat vi ovnin.

E biji Tijin undskilda me;

E vil drigvast sita her.

Geri sum tijin fedlur.

Välbekomi tijin.

Vegleiðing til fóroyisku úttaluna, á bakpermuni

Nogle af den færøske Udtales Forskelligheder fra
den danske.

A udtales som det danske a, men altid kort foran
en Konsonant i samme Stavelse; men i Enden af

en betonet Stavelse udtales det langt. Å og ä ere
næsten altid lange. E og i udtales som i Dansken;
for at betegne den korte Lyd fordobles Konsonanten
efter alle ubestemte Vokaler; hvilket efter a er
unødvendigt. O ligesom det danske; ó derimod
udtales med en Lyd imellem au og eu, hvilken er
den samme, som Hovedlyden af det engelske ou,
ow; naar ó udtales kort lyder det som ö, hvilket
sidste baade langt og kort udtales som det danske
ø. U ligesom det danske u; imellem u og ú er den
samme Forskjel, som imellem o og ó; ú udtales som
Hovedlyden det engelske u, eu, ew; kort ú som et
kort dansk y, hvortil ogsaa ü kan bruges; naar det
er uundgæeligt (skjøndt sjeldent) at udtale Lyden
af et langt dansk y, kan det passende betegnes med
ü. Y udtales med en Lyd, som vanskelig kan
betegnes paa Dansk, omtrent som uj, baade langt
og kort med samme Lyd.

De fleste Konsonanter udtales omtrent som i
Dansken. G foran e og i, gj baade foran og efter
enhver Vokal, samt dj i Begyndelse og Enden af et
Ord udtales som det engelske j (overalt), g foran e
og i, og di; for at betegne denne Lyd dobbelt bruges
ddj, dg, dgj, gg og ggj. K foran e og i, samt kj og
tj i enhver Stilling udtales som det engelske ch, som
det svenske kj og tj (overalt), og k foran bløde
Vokaler; for at betegne den dobbelte Lyd heraf
bruges kk, kkj, ttj, tk og tkj. Her maa endnu
bemærkes, at Ordenes Endekonsonanter udtales
altid i Færøsk, skjøndt de i Dansk ofte ikke høres.

Heilsan til Fróðskaparsetur Føroya á 50 ára degnum

Í fimmti ár hevur tú megnað at staðið fast og at hevja týdningin av vísindaligari útbúgving og gransking og at miðla vitan til fólkiað. Fyri hetta megnar arbeiði eigur tú stóra tøkk uppiborna. – Vit ynskja tær hjartaliga til lukku á fimmti ára degnum og orku og framburð við áhaldandi arbeiðinum at menna okkara samfelag og tjóð.

FRÓÐSKAPARSETUR
FØROYA

SØVN LANDSINS
Faroe National Heritage

JARÐFEINGI
FAROE EARTH AND ENERGY DIRECTORATE

HAVSTOVAN
FAROE MARINE RESEARCH INSTITUTE

umhvørvisstovan